Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 253 (10238) | 1976 чылдың октябрь 27, среда | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 көп.

СЭКП-ниң Краснодар крайкомунга—*эш С. Ф. Медуновка* Крайкүүскомга—*эш Г. П. Разумовскийге*

Краснодар крайның колхозтары болгаш совхозтары тарааны бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле социалистиг бедик хүлээлгелерин күүсеткенинин дугайында силерниң дыңнадыыңар сеткил өөрүнчүг-дүр.

Крайның партия организациязы, кодээ ажыл-агыйның бүгү ажыл-ишчилери беш чылдың баштайгы чылында тарааны болгаш өске-даа продуктуларны бүдүрерин база Төрээн чуртка садарын көвүдедир дээш социалистиг чарышты калбартыр, беш чылдың бүгү планын күүседиринге эки эгелээшкинни кылыр деп кайгамчыктыг патриотчу эгелээшкиннин инициаторлары болуп турары бүгү совет кижилерге билдингир.

Кубаньчыларның кыйгырыын бүгү областар, крайлар болгаш республикалар, чурттуң кодээ ажыл-агыйының бүгү ажылдакчылары калбаа-биле деткээни болгаш ол чорук дүжүт ажаап алыышкынын чедиишкинниг чорударынга, чидириглер-биле демиселге, тарааның нитти чыылдазын көвүдедиринге кончуг чугула рольду ойнаанын демдеглээри өөрүнчүг-дүр.

Улуг херекти эгелээн улуска кезээде берге болур. Ол бергелер Краснодар крайның тараажыларынга база турган. Ынчалза-даа колхозчуларның, совхозтар ажылчыннарының эрес-шудургу чоруу, хоорайларның болгаш үлетпүр төптериниң дузазы, партия организацияларының, совет, профэвилел болгаш комсомол органнарының дайынчы ажылы улуг тиилелге-биле —күрүнеге 4 миллион 425 муң тонна тарааны сатканы-биле доозулганы улам өөрүнчүг-дүр, ол саннар тараа садарының доктааттынган нитти хемчээлинден болгаш мурнунда алдынган хүлээлгеден дыка ажып турар-дыр.

Крайның ажылчы чоннары бүдүрүлгениң ажыктыы болгаш ажылдың шынары дээш социалистиг чарыштың мурнуу одурууңга моон соңгаар-даа туруп, тарааны болгаш кодээ ажыл-агыйның өске-даа продуктуларын бүдүрерин улам ыңай көвүдедирин хандырар дээрзинге бүзүреддиг мен.

Алдарлыг кубаньчылар күскү хову ажылдарының бүгү комплекизин үлегерлиг доозарын, мал кыштаглаашкынын эки чорударын, үлетпүрге болгаш улус ажыл-агыйның өске-даа адырларынга планнарны чедиишкинниг күүседирин, СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин күүседиринге төлептиг салыышкынын киирерин күзедим.

Л. БРЕЖНЕВ.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленумунуң дугайында
ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

1976 чылдын октябрь 26-да СЭКП Төп Комитединиң Пленуму 1976—1980 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл Күрүне планының, 1977 чылда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планының дугайында, 1977 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң дугайында база 1975 чылдың Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында айтырыгларны чугаалажып көөрүн уламчылаан.

Ол айтырыглар талазы-биле санал-онал берген эштер: СЭКП Ленинград обкомунуң бирги секретары Г. В. Романов, Узбекистанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары Ш. Р. Рашидов, СЭКП Оренбург обкомунуң бирги секретары А. В. Коваленко, Ростов областың «Золотаревский» совхозтуң кукурузачы звенозунуң звеночузу Р. Ф. Горожаева, Туркменистанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары М. Г. Гапуров, ССРЭ-ниң өңнүг металлургия министри П. Ф. Ломако, Украинаның Компартиязының Полтава обкомунуң бирги секретары Ф. Т. Моргун, ССРЭ-ниң кодээ ажыл-агый министри В. К. Месяц, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының оралакчы президентизи, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының даргазы Г. И. Марчук, Харьковтуң В. А. Малышев аттыг транспорт машина тудуунуң заводунуң токары Г. Л. Михайлов, Латвияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары А. Э. Восс, ССРЭ-ниң прибор тудуунуң, автоматчыдылга херекселдериниң болгаш башкарылга системаларының министри К. Н. Руднев.

СЭКП ТК-ның Пленуму чугаалашкан айтырыглар талазы-биле чогуур доктаалды хүлээп алган, ону парлалгага парлаар.

СЭКП ТК-ның Пленуму организастыг айтырыгны чугаалажып көрген:

Пленум СЭКП ТК-ның секретарынга эш Я. П. Рябовту соңгаан.

Пленум эштер В. А. Карлов, К. Н. Беляк, Ф. Т. Моргун оларны кандидаттардан СЭКП ТК-ның кежигүннери кылдыр шилчиткен.

Төп Комитеттиң Пленуму ооң-биле бодунуң ажылын доосකан.

1976—1980 ЧЫЛДАРДА ССРЭ-НИҢ УЛУС АЖЫЛ-АГЫЙЫН ХӨГЖҮДЕРИНИҢ БЕШ ЧЫЛ КҮРҮНЕ ПЛАНЫНЫҢ, 1977 ЧЫЛДА ССРЭ-НИҢ УЛУС АЖЫЛ-АГЫЙЫН ХӨГЖҮДЕРИНИҢ КҮРҮНЕ ПЛАНЫНЫҢ БОЛГАШ 1977 ЧЫЛДА ССРЭ-НИҢ КҮРҮНЕ БЮДЖЕДИНИҢ ТӨЛЕВИЛЕЛДЕРИНИҢ ДУГАЙЫНДА
СЭКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУНУҢ ДОКТААЛЫ

1976—1980 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл Күрүне планының, 1977 чылда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планының болгаш 1977 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң төлевилелдерин колдуунда чүүлдүг деп көөр болгаш оларны ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязынга чугаалажып көөрү-биле киирер.

Партияның XXV съездизинге ажылдап кылган социал-экономиктиг программаны болгаш даштыкы политика талазы-биле угланыышкынны боттандырар талазы-биле СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң ажыл-чорудулгазын, бо Пленумга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң чугаазында тайылбырлаан чүүлдерни база түңнелдерни бүрүнү-биле болгаш долузу-биле чүүлдүг деп көөр.

1976 чылдың онаалдаларын чедиишкинниг доозарын, 1977 чылдың улус ажыл-агыйының планын болгаш ниитизи-биле беш чыл планын чугаа чокка күүседирин хандырып турар эргежок чугула хемчеглерни боттандырып чорударын эвилелдешкен республикаларның Компартияларының ТК-ларынга, партияның крайлар болгаш областар комитетеринге, партияның бүгү организацияларынга саналдаар. Уткуштур планнарны болгаш социалистиг бедиткен хүлээлгелерни бүдүрүлге коллективтериниң хүлээп алырынга база боттандырарынга онза кичээнгейни салыр. Ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын болгаш улус ажыл-агыйының бүгү звеноларынга ажылдың шынарын бүгү хемчеглер-биле бедидер талазы-биле сорулгаларны шиитпирлээринче совет болгаш ажыл-агый органнарының, профэвилел болгаш комсомол организацияларының, күш-ажылчы коллективтерниң күжениишкинчерин мөөңнээр. Эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринге, мурнакчы дуржулганы улам-на калбаа-биле ажыглаарынга, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидиринге, продукцияны бүдүрүп үндүрерин көвүдедиринге болгаш ооң ассортиментизин база шынарын экижидеринге, улустуң хереглел барааннарының бүдүрүлгезин калбартырынга бар турар бүгү курлавырларны болгаш аргаларны ажыглалга киирер. Күш-ажылдың, материалдыг болгаш саң-хөө курлавырларын чогумчалыг, камныг ажыглаарын, капитал салыышкыннарның ажыктыын бедидерин кызымаа-биле чедип алыр.

Оңгу беш чылдың онаалдаларын чедиишкиннинг күүседир дээш база ооң-биле Совет күрүнениң экономиктиг күчүзүн улам ыңай быжыглаар, улустуң амыдыралының материалдыг болгаш культурлуг деңнелин чайгылыш чокка бедидер дээш социалистиг чарышты улам ыңай калбартырынче коммунистерни, комсомолчуларны, бүгү ажылчы чоннарны СЭКП Төп Комитединиң Пленуму кыйгырып тур.

СЭКП-НИҢ ТӨП РЕВИЗИЯ КОМИССИЯЗЫНДА

Октябрь 26-да СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының хуралы болган.

СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының ажылының дугайында информацияны ооң даргазы Г. Ф. Сизов кылган.

Хуралга 1977 чылда СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының ажылының планын чугаалажып көрген болгаш бадылаан.

СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының даргазының оралакчызын соңгаан. СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының кежигүнү, «Партийная жизнь» журналдың кол редактору М. И. Малдеевти СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының даргазының оралакчызынга соңгаан.

(СЭТА).

1976 чылдың октябрь 25-те СЭКП ТК-ның Пленумунга эш Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ чугаазы

Эштер! Партияның XXV съездизиниң соонда ындыг-ла үр эвес үе—сес хире айлар эрткен болгай. Ынчалзажок партияның шиитпирлериниң хапы үндезиннинг боор турарын миллион-миллион кижилерниң дуржулгазынга, амыдыралчы практиказынга бүзүреп көөрүнге бо хуусаа долузу-биле чедингир болган.

XXV съездиниң айытканы партияның угланыышкыны чурттуң экономика деңнээгүүрүн үзүктел чок улгаттырарын, социалистиг ниитилел харылзааларын, коммунизмче бистиң улам ыңайгы бурунгаарлаашкынывысты хандырып турар. Ол угланыышкын чурттуң мурнунда тургустунган, совет кижи бүрүзүнүң эрге-ажыынга дүүшкен эң чугула айтырыгларны шиитпирлээринче угланган. Партияның иштики болгаш даштыкы политиказын бүгү коммунистерниң, бүгү совет улустуң изии-биле деткип турарының ужуру-даа ында. Съездиниң шиитпирлерин күүседири хоорайларның болгаш кодээ суурларның ажыл-ишчилериниң эргежок чугула херегледи апарганының ужуру-даа ында. Совет кижилер бодунуң партиязынга бүзүреп турар болгаш ону маадырлыг ажыл-херээ, күш-ажылы-биле бүзүредип-даа турар. (Адыш часкаашкыны).

ТК-ның амгы Пленуму бүгү партияга, бүгү совет улуска онза ужур-дузалыг боор турар. Бир эвес съезд «1976—1980 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң кол угланыышкыннарын» бадылаан болза бис ам дараазындагы базымны кылыр—оңгу беш чыл планын көөр ужурлуг бис. Ооң-биле кады Пленумга 1977 чылдың планын болгаш бюджедин база киирип келген.

Политбюронуң айтыышкыннарын удуртулга болдурган, Министрлер Чөвүлели болгаш Күрпилан беш чыл болгаш чыл планнарының төлевилелдерин экижидер талазы-биле улуг ажылдарны съезди соонда чоруткан боор турар.

Бо-ла үениң иштинде СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң болгаш Секретариадының хуралдарынга улус ажыл-агыйының элээн хөй чугула айтырыгларын чугаалажып көрген. Хүлээп алган доктаалдарга болганыышкыны беш чыл планы чедиишкиннинг күүседиринге немелде аргаларны ажыдып турар тодаргай хемчеглерни айыткан.

Эштер Н. К. Байбаковтуң болгаш В. Ф. Гарбузовтуң илеткелдери чоокку беш чылдарда бистиң чеде бээривис түрүштарын көөрүн болдуруп, оңгу беш чылдың болгаш дараазындагы ажыл-агый чылының кол-кол онзагай байдалдарын ажыдып турар-дыр.

Бистиң сорулгавыс, ТК-ның Пленумунуң сорулгазы болза, чүнүң-даа мурнунда, киирип келген төлевилелдерге политика талазы-биле, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң херээнге партияның айтыышкыннарынга оларның кайы хире дүгжүп турарының талазы-биле үнелелди бээри болур.

Бистиң оон ыңайгы сорулгавыс болза улус ажыл-агый планнарын күүседириниң эң ажыктыг тактиказын айтыры болур. А ол дээрге, бистер ажылдың шиитпирлиг участоктарын илередир болгаш тодарадыр, беш чыл болгаш чыл планнарының талазы-биле партия, комсомол, совет болгаш кодээ ажыл-агый органнарының эң улуг кичээнгейин, партияның болгаш чоннуң күжүн эң улуу-биле мөөңнээрин негеп турар кол чүүлдерни тодарадыр ужурлуг бис дээни ол-дур.

Пленумнуң шиитпирлери партия комитеттериниң, бүгү коммунистерниң практиктиг ажыл-чорудулгазының дайынчы программазы, ажылчы чоннарның политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейин улам бедик кодүреринче угланган организакчы болгаш кижизидикчи ажылдарының үндезини болган турар ужурлуг.

Маңаа хамаарыштыр чамдык бодалдарны чугаалаксаан иийк мен.

Беш чыл төлевилелин ниитизи-биле үнелеп көөрүнден эгелээйн.

Кол угланыышкыннарны план төлевилели-биле деңнештирип көөрге национал орулганың өзүлдези, үлетпүрнүң болгаш кодээ ажыл-агыйның продукциязы, капитал салыышкыннарның хемчээли, чоннуң амыдырал деңнелин бедидери чижектиг нити-экономиктиг бүгү көргүзүглер талазы-биле амгы төлевилел съездиниң айтыышкыннарынга дүгжүп турарын херечилеп турар-дыр.

Оңгу беш чыл — кайгамчык улуг хемчээлдерниң болгаш экономиктиг улуг аргаларның беш чылы болуп турар. Улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге 621 миллиард ажыг рубльди үзүп бээр. Беш чыл дургузунда каң бүдүрери 27,2 миллион тоннага, нефти — 149,2 миллион тоннага, газ—145,7 миллиард кубометрге, хөмүр-даш — 103,7 миллион тоннага, электри энергиязы — 341,4 миллиард киловатт-шакка өзер. Чоннуң хереглел барааннарын бүдүрери 45,1 миллиард рубльге өзер. Чылда ортумаа-биле тараа чыылдазы барык 40 миллион тоннага өскен турар ужурлуг.

Ниитизи-биле бо беш чылда улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң чугула көргүзүглериниң эң улуг өзүлдези чурттуң бүгү төөгүзүнде эң бедик болур.

Ооң-биле кады план ажылдап кылыышкыннарының кол кезээ шынар талазы-биле көргүзүглерниң талазынче чайлып бар чыдар-дыр. Эки ажылдаар, ажыктыг ажылдаар, эң хөй эгидилгелиг ажылдаар деп партияның негелдези бодунуң илергейлээшкинин ап турары ол-дур.

Улус ажыл-агыйынга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 25 хуу бедик апаар. Ооң күсели-биле үлетпүр продукциязының өзүлдезиниң 90 хуузун, кодээ ажыл-агый продукциязының бүгү өзүлдезин болгаш тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлин чедип алырын көрүп турар.

Эртем-техниктиг депшилгениң мурнуку одуруунда туруп турар адырлар улам дүрген темп-биле хөгжүүр апаар.

Беш чыл дургузунда улус ажыл-агыйы хөй санныг чаа техниканы алыр. Технологияны сайзыраңгайжыдар, материалдарның депшилгелиг хевирлерин шиңгээдип алыр, бүдүрүлгени комплекстиг механизастаар болгаш автоматчыдар талазы-биле чугула хемчеглерни көрген. Эртем-техниканың чедиишкиннерин калбаа-биле ажыглааның түңнелинде продукцияның бот-үнезин дыка чиңгедири чедип алдынар болгаш ооң күсели-биле 1980 чылда 20 миллиард рубльдиң немелде кампалгазын алырын көрүп турар.

Партияның аграр политиказынга дүүштүр кодээ ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазын улам быжыглаарын беш чыл төлевилелинде көрүп турар. Ооң хереглелинге 170 миллиард рубльди үзүп бээр. Бо дээрге кайгамчык улуг түң ышкажыл. Ол хире хөй акшаны тып алыры чиик эвес болганын ажыы-биле чугаалап тур мен. Улус ажыл-агыйының өске адырларының хереглелин чамдык аргалар-биле кызырар ужурга таварышкан бис. Бис ону билип тура-ла кылган бис, чүге дизе амгы үеде бистиң экономикавыстың аграр кезээн амгы үениң эң бедик деңнелинге чедир кодүрериниден артык чугула сорулга чок болгай. (Адыш часкаашкыны).

Тоску беш чылдың дургузунда барык 9 миллион гектар суггаттыг болгаш кургаткан чаа черлерни ажыглалга киирерин көрген, 37 миллион гектар ажыг одарларны суггаттыг болдурар. Кодээ ажыл-агый 466 миллион тонна чемишчидилгелерни болгаш химиктиг чемгерилге немээшкиннерин, нитти өртээ 42 миллиард рубль он-он муң машиналарны болгаш механизмнерни алыр.

Бо саннар чоокка чедир-ле кайгамчык улуг кылдыр көстүп болур турган. Бо дээрге ам бистиң планнарывыс апарган, ооң боттуг чүүлү ам бистиң туруп турарывыс быжыг экономиканың фундаментизи-биле, бистиң дуржулгавыс-биле, партияның болгаш чоннуң күжүнге бистиң бүзүреливис-биле магадылаттынып турар болгай. (Үргүлчүлеңдиг адыш часкаашкыны).

Партияның XXV съездизиниң чарлааны социал калбак программа беш чыл планының төлевилелинде киргенин сеткил ханыышкын-биле база чугаалап боор бис.

Бир эвес социал программаның хемчээлиниң дугайын чугаалажыр болзувусса, ону дараазындагы чурагайлар-биле көргүзүп болур: беш чыл дургузунда хереглел фондузу барык 76 миллиард рубльге улгадыр. Бо дээрге ооң тоску беш чылда өзүлдезинден барык 12 миллиард рубль хөй боор турар-дыр. Чуртталга болгаш коммунал тудуунга 100 миллиард рубльди, кадык камгалалының, чырдыыышкынның болгаш культураның материалдыг баазаларын хөгжүдеринге — 20 миллиард рубльди үзүп бээр.

Совет кижилерниң амыдыралының бүгү талаларын экижидеринге съездиниң айтыышкыннары ынчаар боттанып турар-дыр. (Адыш часкаашкыны).

Оңгу беш чылдың социал программазының өске бир онзагай чүүлү болза, чоннуң кижи бүрүзүнге онааштыр ортумак боттуг орулганы 21 хуу өстүрери-биле чергелештир, арай эвээш хандыртынган өг-бүлелерге дыка улуг немелдени бээр деп турары болур. Бир эвес 1965 чылда чоннуң чүгле 4 хуузу өг-бүлениң кежигүн бүрүзүнге онааштыр айда 100 рубльден хөй орулгалыг турган болза, беш чылдың төнчүзүнде ындыг орулганы чоннуң чартык кезик хирези алыр апаар.

1980 чылды катай алырга чүгле нитти күрүнениң социал хемчеглеринге безин 17,7 миллиард рубльди бээр. Ылаңгыя бүдүрүлгечи эвес адырларның — чырдыыышкынның, кадык камгалалының, культураның, садыгның, амыдырал болгаш коммунал хандырылгазының 31 миллион ажылдакчыларының шалыңын болгаш ажыл төлевирин өстүрерин көрүп турар.

Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның эң эвээш ажыл төлевирин, а олышкаш шалыңын болгаш төлевирлерин улгаттырарының чаа үе-чадазы оңгу беш чылда эгелээр. Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевири ортумаа-биле айда 170 рубль чедир, а колхозчуларның ажыл төлевири — 116 рубль чедир өзер.

Херээженнерниң болгаш уругларның байдалын экижидеринге эвээш эвес чүүлдү кылыр. Ажылчын херээженнерге чаш уруу бир хар четкижеге чедир төлевирлиг кезек шөлээни бээрин тургузар. Школа назыны четпээн уругларның албан черлеринге чаш уругларның саны барык 3 миллион чедир өзер.

Күш-ажылдың хоочуннары бистиң ниитилеливистиң элээн улуг кезиин ээлээн. Оңгу беш чылда пенсияларның эң кудуку деңнелин база катап улгаттырар, колхозчуларның пенсия хандырылгазының талазы-биле немелде чиңгелделерни бээр.

Чурттакчы чоннуң акша орулгазын улам ыңай бедитпишаан, оңгу беш чыл улус хереглелиниң барааннары-биле оларны эки хандырарынче улуг кичээнгейни салыр. Күрүне болгаш кооператив садыының үүрмектеп садар бараан саарылгазы 29 хууга өзер, барааннарның шынары болгаш ассортиментизи экижиир.

Оңгу беш чылдың социал программазын үнелеп көрүп тура, ооң утказы беш чылдың кол сорулгазынга, улустуң амыдыралының деңнелин чайгылыш чокка бедидеринче угланган партияның угланыышкынынга долузу-биле дүүшкен турар деп чугаалаар эргелиг бис, эштер. (Адыш часкаашкыны).

Кезээлегизи ышкаш, Совет Эвилелиниң экономиказының хөгжүлдезиниң беш чыл планы эвилелдешкен болгаш автономнуг республикалар бүрүзүнүң тускай онзагай чүүлдерин база хереглелдерин барымдаалап көрген турар, оларның бүгү талалыг хөгжүлдезин, социал депшилгениң чаа бедиктеринче оларның ниитизи кодурлүүшкүнүн хандырар. Бистиң беш чылывыс болза, экономика дылынче шилчидип чугаалаарга, улустарның найыралының ленинчи политиказы болур. (Үргүлчүлеңдиг адыш часкаашкыны).

Оңгу беш чылдың планында делегейниң социалистиг күш-ажыл хуваалдазының улам ыңай хөгжүлдези, Совет Эвилелиниң акы-дуңмалыышкы социалистиг чурттар-биле экономиктиг интеграциязының оруу-биле чайгылыш чок бурунгаар шимчээшкини илереттинген.

Ниитизи-биле, эштер, беш чыл планының, а ол ышкаш 1977 чылда планның база бюджеттиң төлевилелдери партияның экономиктиг стратегиязынга, СЭКП-ниң XXV съездизиниң шугумунга дүүшкек. Ындыг болганда, партия Төп Комитеди ол документилерни чүүлдүг деп көөр болгаш оларны ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязынга чугаалажып көөрү-биле киирерин Министрлер Чөвүлелинге дагзыр. (Үргүлчүлеңдиг адыш часкаашкыны).

Бистиң чуртувуста туруп турар ажыл-агый чорудулгаларының ындыг улуг хемчээлдери турда, бистиң шиитпирлээривис ужурлуг ынча хөй сорулгалар туруп турда, планга бүгү айтырыгларны чогууру-биле шиитпирлээрин, улус ажыл-агыйының бүгү звеноларының хереглелдерин долузу-биле хандырарын чедип алыры берге болбайн аан. Ооң-биле кады бисте планнааашкын амыдырал-биле үргүлчү деңге чорбайн, бар турар бүгү курлавырларны чогуур үезинде үргүлчү илеретпейн турар болгай. Оон

(Уланчызы 2-ги арында).

Эш Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ чугаазының уланчызы

уламындан беш чыл планының чамдык чүүлдерин күүседиринге бергедээшкиниң тыптып турганы билдингир.

Бо бүгү чорук практика кырынга ажыл-агыйның ажыл-чорудулганың үезинде чаа курлавырларны тывары, улам-на бедик деңнелче үнеринин аргазын тывары министерстволарга болгаш ведомстволарга, партия обкомнарынга, крайкомнарынга, республикаларның компартияларының ТК-ларынга дагзып турар. Бо бүгү чорук курлавырларның чедишпезинден таарымчалыг эвес чүүлдер болгаш бергедээшкиннер тургустунуп келир ындыг участоктарны онза контрольга тургузарын негеп турар.

Айтырыгны ынчаар тургузарын Пленумнуң кежигүннери деткиир боор деп бодай-дыр мен. **(Адыш часкаашкыны).**

В. И. Ленинниң сөстери-биле чугаалаарга, «...күш-ажылга улуг кызымак чорук, улуг чүткүлдүг чорук, улуг системалыг чорук, улуг хемчээлдерге улуг органиакчы база административтиг улуг урам арга» херек. (В. И. Ленин. Чог. долу чыындызы, т. 40, арын 143—144). Ынчангаш ленинчи ёзу-биле ажылдаалыңар. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Бистиң аргаларывыстың кайы хире улуун, партияның органиакчы ажылының кайы хире күштүүн бо 1976 чылдың — онгу беш чылдың баштайгы чылының дуржулгазы көргүскен.

Бо чыл нарын байдалдарга эгелээни билдингир болгай. Эрткен чылдың кандаашкының уржуктары бистиң планнарывыска база ажыл-херектиң херек кырында байдалдарынга ээзэш эвес салдарны чедирген. Ол чорукту барымдаалааш, ажыл-агый органнарының ажыл-чорудулгазын идепкейжидер, чыланниг онаалдаларны күүседир, база ажыр күүседиринче ажылчы чоннарны мобилизастаар ужурлуг экономиктиг база организас-политиктиг хемчеглерниң бүдүн системазын Төп Комитет ап чорутқан.

Бо чылдың тос айларының түңнелинде үлетпүр продукциязының өзүлдези чыл планында 4,3 хуу турган болза, 4,8 хууга өскен. «Б» бөлүктүң адырларында бүдүрүлгениң өзүлдезиниң талазы-биле планны ажыр күүсеткен, хөй миллиард рубльге пландан ажыр үлетпүр продукциязын бүдүрүп үндүрген.

Социалистиг индустрияның бүгү ажылдакчылары — каң эзилдирикчилери болгаш тудугжулар, нефть тывыкчылары база шахтерлар, пөс аргыкчылары биле аъш-чем ажылдакчылары, машина тудугжулары база химиктер, энергетиктер болгаш транспортчулар бо чылдың чедиишкиннерин быжыглаар болгаш улам-на дүрген буруңгаарлаар, күш-ажылчы чаа чедиишкиннерже чоруур дээрзинге быжыг бүзүрелди партия Төп Комитединиң омунээзинден илередирин менээ чөпшээреп көрүңер. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Беш чылдың эгезин кайгамчыктыг чедиишкиннер-биле демдеглээн кодээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилеринге эң-не эки сөстерни чугаалаар ужурлуг.

Дүвүрээзиннер хөй болганна харын: үр кыш, соок час, ажаап алыышкын үезинде суггур чааашкыннар болгулаан. Ынчалзажок улус ундараваан, маадырлыы-биле ажылдап, эки дүжүттү алыр дээш бүгү-ле чүүлдерни кылганнар. Ынчангаш олар тиилеп үнгеннер. **(Адыш часкаашкыны).**

Күрүнениң шыгжамырларынга ам безин беш чартык миллиард пуд тараа кирген. Бөгүнге чедир 216 миллион тонна тарааны бастырган. Ажаап алыышкын үргүлчүлевишаан. Бир болза бис рекордтуг 1973 чылдың көргүзүглеринге мырыңай чоокшулап чеде бээр бис, бир болза бис харын-даа ону ажа бээр бис деп санап болур. Ол болза кончуг улуг тиилелге-дир! **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Дүжүт ажаап алыышкынынга Кубаньның тараажыларының инициативазы улуг рольду ойнаан. Оларның алдарлыг эгелекчи чоруун республикаларга, крайларга болгаш областарга эң-не калбаа-биле деткээн.

Россия Федерациязының колхозтары болгаш совхозтары Төрээн чурттуң шыгжамырларынга үш миллиард пуд ажыг тарааны урганнар. Оренбург, Волгоград, Саратов, Ростов болгаш өске-даа хөй-хөй областарның ажылчы чоннарының чедиишкиннерин онзалап демдеглексей-дир мен. **(Адыш часкаашкыны).**

Казахстан күрүнеге бир миллиард чүс бежен миллион пуд ажыг тарааны саткан. Республиканың ажылчы чоннарының чоргаарланып болуру чаа деңнел чаалап алдынган. **(Адыш часкаашкыны).**

Мактаан болгаш адыш часкаашкыннарындан казахстанчыларның бажы дескине бербес дээрзинге бүзүрээр мен. Улам ындайгы өзүлдеге республиканың курлавырлары кончуг улуг. Бо талазы-биле Алма-Атага болган активтиң чөвүлел хуралынга шынгы чугаа болган. Ол чугаа чүгле чаңгыс Казахстанның айтырыгларынга хамааржыр эвес болгай.

Украинаның колхозтарындан болгаш совхозтарындан 900 миллион пуд тараа кирген. Белоруссияга, Прибалтика республикаларынга, Закавказьеге болгаш Ортаакы Азияга тараа садып алырының планнарын ажыр күүсеткен.

1976 чылдың тараазы дээш тулчуушкунга бис тиилеп үнген бис, эдарлыы-биле тиилеп үнген бис деп, бөгүн чугаалаар эргелиг бис. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).** Ооң маадырлары болза, мурнакчы колхозчулар болгаш совхозтар ажылдакчылары, бистиң механизаторларывыс, кодээниң ажыл-ишчилеринге дузалап турган Совет Арминиың дайынчылары, дүжүт дээш демиселдиң могаг чок органиакчылары — партия, комсомол, совет ажылдакчылар-дыр. Ооң маадырлары болза, «бүгү эвилелдешкен база автономнуг республикаларның ажылчы чоннары-дыр. Пленумнуң бедик индиринден оларның шуптузунга чүректиң хаызындан четтирдим, элбек тараа дээш четтирдим деп чугаалаксай-дыр мен! **(Адыш часкаашкыны).**

Чигир свекланың чаагай дүжүдү өстүрүп алдынган. Харьковчуларның болгаш воронежчилерниң кыйгырыы-биле чурттуң свёклачылары эрес-маадырлыг күш-ажылдың үлегер-чижээн көргүскеннер.

Узбекистанның, Туркменияның, Таджикистанның болгаш Азербайджанның, Казахстанның база Киргизияның хөвеңчилери бисти өөртүп турар. Сес миллион тоннаны чедип алыр деп сорулганы база катап ажырар дээрзинге бүзүреп турар бис. Ынчалзажок ол дээрге ооң ындыкы хемчээли эвес болгай. Моон соңгаар-даа чаа-чаа рекордтар тургустунар дээрзинге бүзүреп турар мен. **(Адыш часкаашкыны).**

Ажаалда-биле чергелештир келир чылдың дүжүдүнге быжыг үндезин салдынып турар дээрзин демдеглээри чугула. Эрткен чылдыы-биле деңнээрге күзүн чажар тарааларны барык-ла 5 миллион гектарга хөйнү тараан, аңгысты дыка хөйнү аңдарган, колхозтар болгаш совхозтар үрезиннер-биле эки хандыртынган.

Мал ажылынга бо чыл нарын болган. Ынчалзажок байдал ам эки талазынче өскерлип турар. Малдың баш саны көвүдеп турар. Бөдүүн болгаш чулуктуг чемнериң белеткелин чедиишкинниг чоруткан. Хөй-хөй ажыл-агыйлар мал чеми тарааның хумагалал фондузун тургускан. Ол — ажыктыг чугула херек. Эътти, сүттү болгаш малдың өске-даа хөй продуктуларын доктаамал, туруштуг бүдүрер дизе, чүгле ынчаар ажылдаар.

Ынчангаш беш чыл эки эгелээн. 1976 чылдың ажыл-агыйжы чорудулгазы партияның салган сорулгаларын күүседирин хандырып турар. Ынчаарга ол дээрге чүгле экономика эвес, харын политика талазы-биле улуг чедиишкин-дир. **(Адыш часкаашкыны).**

Чедиишкиннерни быжыглаар төлээде чылды шалыпчы ёзу-биле доозар херек. Сан көргүзүглериниң-даа, продукцияның шынарының-даа, бүдүрүлгениң ажыктыының-даа талазы-биле чылдың түңнелдери эки болурун чедип алыр херек, эштер.

Ажыктыг чорук болгаш шынар. Ам бо ийи сөс бүгү ажыл-агый чорудулгазының кыйгырыы апарган. Оларда улус ажыл-агыйының амгы үе-чадада хөгжүлдезиниң негелде-херегледдери илергейлеттингени бүдүдеге билдингир болгай.

Ажыктыг чорук болгаш шынар дээш демисел совет кижи бүрүзү, күш-ажылчы коллектив бүрүзү күш-ажылдың улам-на бедик бүдүрүкчүлүүн, бүдүрүлгениң болгаш камналганың чурумун шыгыы сагыырын, бодунуң ажылының шынарын, бүдүрүп үндүрер продукцияның шынарын экижидерин хүн бүрү чедип алыр ужурлуг дээни ол-дур.

Ажыктыг чорук болгаш шынар дээш демисел удуртукчу болгаш специалист бүрүзү ажылдың ленинчи стилин, эргелеп-башкарарының ленинчи эртемин шиңгээдип алыр ужурлуг амгы үениң планнаашкынының болгаш күш-ажылды организастаарының арга-методун бадыткаар, эртем-техниктиг дешпилгениң иденкейлиг нептередикчизи болур дээни ол-дур.

Ажыктыг чорук болгаш шынар дээш демисел коммунист бүрүзү, партия организациязы бүрүзү ажыл-херекчи болгаш ажыктыг эгелээшкиннерни бүгү талалыг деткип база шуут нептередир, чогаадыкчы бодалдарга болгаш чаартыкчы чоруктарга шаптыктап турар бүгү чүүлдерни, бистиң бурунгаар хөгжүлдевиске шаптыктыг чүүлдерни шиитпирлиг чайладыр ужурлуг дээни ол-дур.

Ажыктыг чорук болгаш шынарже кичээнгейни угландырбышаан, бистер онгу беш чылда экономиктиг өзүлдениң үндезиннерин калбартыр, экономиканың балансылаашкынын экижидер, ынчангаш 80 чылдарже эдээн бурунгаарлаашкынның эки үндезинин белеткээр бодап турар бис. Ол болза ылаңгыя ам безин дөзевидээн оң беш чылдың перспективиг планнарындан үнүп кээп турар.

Беш чыл планының төлевилелинде шынарның болгаш ажыктыг чоруктуң айтырыгларын шиитпирлээр талазы-биле хөй чүүлдер көрдүнген. Ынчаарга ам безин ээзэш эвес чүүлдер кылдынган.

Бо айтырыгны шиитпирлээрин ёзулуг партийжи, ажыл-херекчи ёзу-биле көөрүнүң кайгамчык үлегер-чижээ бисте бар.

Москваның Лихачев аттыг автозаводунуң эки дуржулгазының дугайын мурнунда-ла чугаалаан болгай мен. Бүдүрүлгени эки организастаарының талазы-биле «Светлана» каттыжыышкынының чижээн база көргүзүп болур. Эрткен беш чылда каттыжыышкында фонду эгидилгези 54 хуу көвүдээн, а продукцияның бот-үнези 29 хуу чиигээн.

Бакунуң «Азэлектросвет» заводу продукциязының 80 ажыг хуузун Шынар демдээ-биле, Каменец-Подольск кабель заводу барык-ла 79 хуузун, Людиновский тепловоз тудуунуң заводу 73-теп хөй хуузун Шынар демдээ-биле бүдүрүп турар. Ооң хөй-хөйү адырларга эртем-техниктиг эргелеп-башкарылганың чаа арга-методунче чамдык министерстволарның шилчээшкиниң түңнелинде чедип алдынган.

Магнитогорскиниң металлургия комбинадының коллективи бүдүрүлге күчүлерин ажыглаарынга бедик көргүзүглерни чедип алган. «Карагандауголь» каттыжыышкынның шахтёрлары бо адырга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң эң бедик көргүзүүн чедип алган.

Бистиң партийжи съездилеривис эртем-биле бүдүрүлге харылзаазын быжыглаарының сорулгазын онза чидии-биле тургускан болгай. Ол сорулгаларны практика кырынга шиитпирлээр талазы-биле улуг ажылды эртемденнер-даа, бүдүрүлгечилер-даа калбарткан. Эвилелдиң Эртемденнер академиязы болгаш республикаларның академиялары хөй чүүлдерни кылып турар.

Чижээ, Украинаның Эртемнер академиязы эртем-шинчилел институттарын болгаш үлетпүр бүдүрүлгелерин каттыштырып турар чамдык комплекстерни тургускан болгаш олар чедиишкинниг ажылдап турар. Маңаа Украинаның Компартиязының, а ол ышкаш Киевтиң, Львовтуң, Днепропетровскиниң болгаш өске-даа областарның партия организацияларының тодаргай угланыышкынныг ажыл-чорудулгазы идиг берип турар.

Эртем биле бүдүрүлгениң харылзаазын быжыглаарының эки дуржулгазы Москвада чедип алдынган. Найысылалдың сес чүс ажыг эртем-шинчилел институттары болгаш конструктор бюролары үлетпүр бүдүрүлгелери-биле чогаадыкчы кады ажылдажылга дугайында керээге үндезилээш, бүдүрүлгени, эргелеп-башкарылганы сайзыраңгайжыдарының, продукцияның шынарын экижидериниң талазы-биле янзы-бүрү ажылдап кылыышкыннарны чорудуп турар.

Өске-даа хөй-хөй эки чижектерни көргүзүп болур. Ынчалзажок, эштер, чамдык черлерде байдал ындыг-ла таарымчалыг эвес деп чүвени силер эки билир болгай силер. Ынчангаш беш чылдың эгезинде министерство бүрүзү, каттыжыышкын болгаш бүдүрүлге бүрүзү ажыктыг чоруктуң болгаш шынарның айтырыгларын канчаар шиитпирлеп турарын шыгыы анализтээри, ажыглаттынмаан курлавырларны шудургу дилеп тывары, эң эки дуржулганы калбаа-биле нептередири, тургустунуп келген хожудаашкынны ажыы эртери-биле хожудал турарларга дузалаары онза чугула боор турар.

Ажыктыг чорукту бедидери дээш улам-на ажыктыг кылдыр демисежир херек деп сорулганы ынчаар тодарадып болур хире-дир. **(Адыш часкаашкыны).** Ол болза үлетпүрүң продукциязын шынар демдээ-биле ийиден дыка хөй катап бүдүрерин көвүдедир деп беш чыл планының төлевилелинде айтыканындан дыка хөй хемчээлге бүдүрер арганы бээр.

Ооң уламындан фонду эгидиишкини дүргедээр болгаш дериг-херекселдер кылырынга хөй материалдар кирер чорук эвээжээр. Ол чорук кедизинде барын ниитилелдиң күш-ажылының бүдүрүкчүлүүнүң өзүлде темпизин көвүдедир болгаш бо көргүзүгнүң талазы-биле кол угланыышкынарда көрдүнген сан-чурагайның үстүкү хемчээлин чедип алырын хандырар.

Төп Комитет бо айтырыгны кодурбушаан, бүгү партия, партияның бүгү организациялары ону бүрүнү-биле деткиир боор деп санап турар. **(Адыш часкаашкыны).**

Ажыктыг чорукту болгаш шынарны бедидериниң ниити негелдезин ажылдың аңгы-аңгы участокторынга аңгы-аңгы байдал-биле боттандырып турарын көрзе чогуур. Бистиң экономика талазы-биле бодалывыс ылаптыг тодаргай болур ужурлуг. Улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң бүгү чорудулгазында бирги чергеже идип үндүрүп турар эдээн кааш айтырыгларже кичээнгейни угландырар бодаан мен.

Ындыг кол айтырыгларның бирээзи ол дээрге **капитал тудуу** болур. Планда аажок улуг хемчээлдиг ажылдарны киирген. Ында кол фондуларны ажыглалга киирериниң темпилери капитал салыышкынының өзүлдезиниң темпилеринден ажып турар. Капитал салыышкынының структуразы база-ла өскерилген: беш чылдың дургузунда бүдүрүлге тудуунга күрүнениң капитал салыышкынын барык-ла үштүң бир кезээ кылдыр өстүрери көрдүнген болза, а амгы үеде ажылдап турар бүдүрүлгелерни техника талазы-биле эде дерип база чаартырынга оларның курлавырларын 64 хуу өстүрери көрдүнген. Ол болза ажыктыг чорукту бедидеринче угланган СЭКП-ниң XXV съездизиниң айтыышкынының тодаргай боттаныышкыны болур.

Доозулбаан тудугларның хемчээлин эвээжедири, тудуг-монтаж ажылдарының хуусаазын кызырары болгаш өртээн чиигедири, ажылдап турар бүдүрүлгелерниң күчүзүн дүрген эде кылып, чаартып дериири—беш чыл планының угланыышкыны ол болгай.

Улуг-улуг бүдүрүлге комплекстериниң тудугларын дүрген доозарынче бүгү күштерни, энергияны угландырап апаар, чүге дээрге оларны чогуур үезинде ажыглалга кииргениинден продукцияның эң чугула хөй-хөй хевирлерин бүдүрериниң планының күүселдези шиитпирлиг чергези-биле хамааржыр болгай.

Беш чылдың тудуг программаазы улуг. Чаа фондуларны ажыглалга киирери чыл келген тудум улам өзер. Ынчангаш үе дугайында айтырыг нарын байдалдыг, «таваарлаашкынны» болдурбас херек, беш чылдың эгезинден эгелеп долу кыженишкин-биле ажылдаары негеттинип турар. Мону тудугжулар боттары болгаш планнакчылар, төлевилекчилер, хандырыкчылар болгаш тудугнуң хуусаазы база шынары олардан хамааржыр бүгү кижилер өөрениш көөр ужурлуг.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели 1977 чылдан эгелеп капитал тудугну планнаарының болгаш акшаландырарының чаа аргаларынче шилчиир талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылыр ужурлуг. Тудуг организацияларының ажыл-ишин тудуу доозулган болгаш чагыкчыларга дужааттынган белен объектилер болгаш дужаарынга белеткээн комплекстер-биле үнелеттинер ужурлуг. Бистиң ажыл-агый ажыл-чорудулгавыстың бо чугула участогунга чогуур чурумну тургузар ужурлуг бис.

Тудугжуларның хөй миллион кижилиг армиязынга организастыг күш-ажылдың үлегер-чижээн көргүзүп, планның онаалдаларны алдарлыы-биле күүседириңерни Төрээн чурт манап турар деп кижиниң чугаалаксаазы кээр-дир. Силерниң кандыг хевирлиг ажылдарыңардан беш чылдың салым-чолу улуу-биле хамааржыр, эштер! Планнаттынган чүүл бүрүзү чогуур үезинде ажыглалга дужааттынган турар ужурлуг! **(Адыш часкаашкыны).**

Беш чылдың база бир чугула сорулгазы болза, казып тывыышкын үлетпүрү, энергетика, металлургия дээн ышкаш **улус ажыл-агыйының ындыг база адырларының ажыктыг чоруун бедидери болур.**

Бо адырларны хөгжүдеринге бистиң чедиишкиннеривис билдингир—маңаа ээзэш хөй көргүзүглерниң талазы-биле делегейде бирги черже үнген бис. Ындыг болзажок экономиканың улуг масштабтары, ооң шапкын хөгжүлдези ам-даа хөй санныг чиг-этти, одаар чүүлдерни, энергияны болгаш металлды негеп турар. Оларны хөйү-биле бүдүрери шаанда көрдүнген.

Ындыг болзажок хереглелдерге негелделер бар курлавырлардан хөй кылдыр өзүп турар. Ынчангаш бистер, бир талазында, чарыгдалдарның шыгыы коэффициентилерин тургузар, камналга чурумун шыгыы сагыыр ужурга таваржып, өске талазында, нефти, хөмүр-даш, газ, каң, прокат болгаш өңнүг металлдар бүдүрерин көвүдедир талазы-биле немелде онаалдаларны берип турар бис.

Ынчаарга ажыл-агыйның чиг-этке, одаар чүүлдерге, энергияга болгаш металлга өзүп турар негелделерин үзүктел чок хандырарының айтырыгларын шиитпирлээри ук чүүлдерни бүдүрерин моон соңгаар улам көвүдедири-биле чергелештир аар индустрияның бүгү адырларынга ажыктыг чорукту бедидер талазы-биле улуг кыженишкиннерни үндүрерин негеп турар.

Бодумнуң бодалымны илередири-биле металлды чижекке ап, чугаалап көрейн. Ону 50 млн. тоннаны ээлдирип турганывыста-даа, амгы үеде оон үш катап хөйнү ээлдирип турувуста-даа ол биске чедишпес боор турар-дыр. Ынчаарга бо айтырыгны чүгле бүдүрүлгениң сан талазын көвүделип турган шиитпирлээр дээр болза, ол шын эвес болур болгаш улус ажыл-агыйынга улуг каражалыг болур. Ынчангаш ажыл-херектиң шынар талазын көөрү, бо адырның ажыктыг чоруун бедидери бирги чергениң айтырыы апарган. А курлавырлар мында хөй.

А бо айтырыгның база-бир чугула өске талазы база бар, —ол дээрге металлды ажыглап турар өске адырларга камналга чурумун күштелдирери болур. Металлды ажылдап кылырының технологиязын сайзырангайжыдып, машиналарның конструкцияларын чиигедип, артык чүүлдер кылырын болгаш брак болдурарын шыгыы кызырып, металлды солуур эки шынарлыг чүүлдерни бүдүрүп турган, ындыг камналганы чедип алыр ужурлуг бис.

Кара болгаш өңнүг металлургияны хөгжүдериниң дугайында тускай доктаалдарны ажылдап кылырын партия Төп Комитеди чоокта чаа дааскан. Чугаа болза металл айтырыын комплекстиг шиитпирлээриниң дугайында чорып турар. Ук доктаалдарны ажылдап кылырын болгаш амыдыралга боттандырарын дүргедедир херек.

Ам кодээ ажыл-агый дугайында. Экономиканың бо адырынче онгу беш чылда улуг кичээнгей салдынып турар.

Кол чүүл—тараа бүдүреринде чедип алдынган чедиишкиннерни быжыглаары болгаш улам хөгжүдери. Беш чылдың төнчүзүнге чедир чыл санында 235 млн. тонна тарааны бүдүрген турарын чедип алыры —бистиң кол сорулгавыс. Ону чедип алыр төлээде чер ажылының культуразын бүгү талалыг көдүрер: тараа шөлдериниң структуразын экижидер, дүжүттүг бедидер дээш шиитпирлиг демисежир, күзүн тарыыр тарааларны хөйнү чажар, рис, кукуруза, чинге-тараа, соя, сорго дээш өске-даа үнелиг культураларны өстүрерин че кичээнгейни күштелдирер херек.

Чурттуң хереглели чүгле тараа-биле кызыгаарлаттынмас дээрзи билдингир. Хөвең, лён, чигир свёклазы, тарымал тооруқ, ногаа, чимис болгаш чер ажылының өске-даа продукциязын бүдүрерин моон соңгаар-даа көвүдедир апаар. Мал ажылының продуктуларын бүдүрерин улам-на көвүдедип турган, эът болгаш сүт аймааның продуктуларынга чоннуң хереглелин хандырарында бергедээшкиннерни дүрген ажып эртери кончуг чугула.

Кодээ ажыл-агыйның мурнунда туруп турар бүгү сорулгаларга бөгүн бүрүн доктаап шыдавазым билдингир. Оларның хөй кезииниң дугайында чугаа моон мурнунда-даа боол турган болгай. Оларның эң чугулазынга хамаарыштыр Политбюро шиитпирлерин-даа хүлээн ап турган, олар силерге билдингир.

Амгы үе-чадада кодээ ажыл-агыйны моон ындай хөгжүдериниң айтырыы дээрге, ол болза чүнүң-даа мурнунда чугааның калбак утказы-биле алырга, ук бүдүрүлгениң ажыктыг чоруун бедидериниң айтырыы болур дээрзин бо Пленумга онзалап демдеглекседим. Нииити сорулганың дугайын мындыг янзылыг чугаалап болур: кодээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге күрүнениң үндүрүп турары канчаар-даа аажок улуг капитал салыышкыннарын ёзулуг ээ-харыысалгалыг, билдилиг ажыглаары, черни хумагалыг ажыглаары, тараа шөлдеринге ажыглаан тонна чемишчидилге, рубль бүрүзүнден, гектар бүрүзүнден эң-не хөй эгидилгени алыры болур.

Черниң мелиорастаашкынын ап көрээлиңер. Беш чыл дургузунда аңаа сөөлгү ийи беш чылда ажыглааны хире—40 млрд. ажыг рубльди чарыгдаары көрдүнген. Делегей практиказында бо хире улуг масштабтар, бо хире улуг программалар туруп көрбээн. Бис аңаа чоргаарланып болур бис. **(Адыш часкаашкыны).**

Поволжьеге магадылаттынган дүжүттүң улуг зоналарын тургузарынга, кара эвес хөрзүннүг черлерни экижидеринге, Казахстанга, Ортаакы Азияның республикаларынга, Украинаның мурнуу талазынга болгаш өске-даа районнарга ирригация ажылдарын калбартырынга хөй херекгилер үнер.

Мелиорация ажылдарынга бо хире хөй херекгилерни үндүрүп турган, суггатчыткан болгаш кургаткан черлерден продукцияны немей алырын, ооң шынары экижиттинген турарын күрүне манап турар дээрзи билдингир. Кадрларны ол сорулганы күүседиринче угландырбышаан, суг ажыл-агый болгаш чер органнарының бүгү ажылы аңаа чагырткан турар ужурлуг.

Кодээ ажыл-агыйга бистиң эчис сорулгавыстың күүселдези ооң механизастаашкынын канчаар боттандырарывыстан база хамааржыр. Маңаа кол чүүл тракторларның, машиналарның болгаш дериг-херекселдериниң эки шынары, оларны кодээге комплекстиг бээри база механизаторларны белеткээри болгаш оларны кодээге быжыглаары болур.

Беш чыл планының төлевилелин чугаалажып көрүп тургаш, Трактор болгаш кодээ ажыл-агый машина тудуунуң министерствозунуң адынга улуг шүгүмчүлелди кылган бис. Ынчалзажок бо министерство чаа техниканы бүдүреринге күчүлериниң чедишпейн турарынга сылдан алгаш, колхозтарның болгаш совхозтарның шагда-ла хоолуз каапканы эрги конструкцияның тракторларын болгаш машиналарын бүдүрерин үргүлчүлеп турар. Чижээлээрге, барык үжен чыл дургузунда бүдүрүп келгенивис ДТ-54 деп трактор ындыг янзылыг. Шынар талазы-биле эки деп санаттынган «Кировец» тракторларга херектиг кожудда болгаш өске-даа машиналарны беш чылдың төнчүзүнге чедир бүрүн үндүрериңче бо министерствонуң кичээнгей салбайн турарын кончуг четпес деп санаар херек. Маңаа ажыл-херекти баш удур этпес болза, күчүлүг бо чаа техниканың аңаа турар чоруун баш удур-ла болдурганывыс ол болур ийик.

Ынчангаш Министрлер Чөвүлели бо министерствонуң ажылының дугайында айтырыгны тускай көрүп, ында ажыл-херекти шиитпирлиг экижидер херек.

Кодээ ажыл-агыйны химижидериниң айтырыгларын ажыктыг чоруктуң негелделеринге дүүштүр көөрү чугула.

Чемишчидилгелерниң эки шынарын хандырып, Сибирьниң болгаш Казахстанның тараалаң районнарының чугула хереглеп турары фосфаттар бүдүрерин көвүдедири чугула. Агрохимия албаның быжыгдаары кончуг чугула. Чемишчидилгелерниң чидириинге удур демиселди чорудары эң-не кол чүүл болур.

Минералдыг чемишчидилгелерни ажыктыг ажыглаарынче беш чылдың баштайгы чылдарында көвүдедиринче кичээнгейни кошкадып болбас. Эрткен чылын-на ажыглалга кирер ужурлуг күчүлер амга чедир-ле ажыглалга кирбээн боорга, ол дугайын чугаалап турарым ол. Бо чылдың планы база четпес күүсеттинип турар. Байдалды дораан экижидер херек, кодээ ажыл-агыйның чедиишкинин оон хөйү-биле хамааржыр апаар. Ол херекти харыылап турар эштерни Политбюрога чоокку үеде дыңназа чогуур деп бодап тур мен.

Мал ажылында улуг сорулгалар туруп турар. Маңаа малдың баш санын өстүрериниң хемчеглери-биле чергелештир, шынарның көргүзүглеринге, ажыктыг чорукту бедидеринге улуг кичээнгейни салза чогуур. Эъткир мал ажылын хөгжүдери, мыйыстыг бода малды азырап база одарладып семиртириниң интенсивтиг аргаларын шиңгээдип алыры дээн ышкаш ындыг курлавырларны айтып көрейн. Специалистерниң бодап турары-биле алырга, ол чорук күрүнеге садып турар малдарның ортумак деңнизин бети дээрге-ле 350—400 килограмм чедиирериниң аргазын бээр болуп турар. Бистиң масштабтарывысты барымдаалап алырга, ол дээрге—бүдүн чартык-ийи миллион тонна эътти немей алыры-дыр.

Хаван болгаш хөй ажылын дүрген хөгжүдер чорукта эът бүдүрерин көвүдедириниң канчаар-даа аажок улуг курлавырлары бар болуп турар. Бройлер үлетпүрү улуг эгидилгени берип болур — делегей болгаш ада-чурт практикалы ол дугайын чугаалап турар.

Ажыл-агыйлар аразының кооперациязының база аграр-үлетпүр интеграциязының баазазынга кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин специализастаарын болгаш концентрастаарын хөгжүдер чорук кодээ ажыл-агыйның шынар көргүзүглерин улам ындай экижидериниң үре-түңнелдиг бедидериниң сорулгаларын шиитпирлээринге улуг рольду ойнаары чигзиниг чок. Бүдүрүлгениң хемчээлдерин өстүрериниң, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн дыка бедидериниң, чер база мал ажылының продукциязының бот-үнезин чиигедириниң канчаар-даа аажок улуг болдунар аргалары мында бар болуп турар.

Бо херекке хөлүп эртире бээр чорукту болдуруп болбазының дугайын ооң-биле кады база катап сагындырып каары күзенчиг-дир. Чер-черде эштер чаа чүвени тургузуп албайн турган-ла, эрги чүвени үрээринче далажыр — специализастаттынган бүдүрүлгелерни чүгле чаа тургузуп турар, а ажыл-агыйларда фермаларны узуткап каапкан боор ындыг фактылар чамдык черлерде илереп турар ужурунда ол дугайын чугаалаар ужурга таваржыр-дыр. Ынчаар кылыр чорук продукция бүдүрерин көвүдедириниң темпилерин дүргедедиринге идиг бербес болгай.

Колхозчуларның, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның хуузунда дузалал ажыл-агыйларынга кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин кызырарының үези ам-даа келбээн дээрзиниң дугайын ооң-биле холбаштыр чугаалап кагза чогуур. Хуунуң ажыл-агыйларынга улуг кичээнгей салып, оларның дугайында сагыш човаашкынын илередир херек.

Ам кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң өзүлдези-биле чергелештир, кодээ ажыл-агыйның берип турар чүүлүн эң-не үре-түңнелдиг кылдыр ажыглаарының сорулгазы улам-на чидии-биле тургустунуп турар. Бүдүреринге улуг херекгилер, колхозчуларның болгаш совхозтар ажылдакчыларының кыженишкиннинг күш-ажылы чарыгдаттынган хереглекчиге херектиг болуп турар үнелиг продуктуларны оскунарындан дора чүве чок.

Ол дугайын бо чылын сагындырып чугаалаары онза чугула. Канчаар-даа аажок улуг кыженишкиннерни үндүрүп турган, дүжүт дээш демиселге тиилеп алдывыс. Ынчалзажок бүрүн тиилелгени хандырар төлээде, черниң байлак хайыралын кадагалаары дээш кодээ ажыл-агыйны көдүрериниң талазы-биле күженишкиннериниң түңнелин совет өг-бүле бүрүзү бодунуң столунга медереп билген турзун дээш, дараазында тулчуушкунга база-ла тиилеп үнер херек. **(Адыш часкаашкыны).**

Өскээр чугаалаарга, мында чугаа болза кодээ ажыл-агыйны хереглекчи-биле харылзаштырып турар механизмниң бүгү звеноларын болур-чогууру-биле аайлап таарыштырарының дугайында болуп турар. Бо талазы-биле хөй-хөй тодаргай базымнарны кандыг-бир немелде айтыышкыннар манавайн, ам кылып болур болгаш кылыр-даа херек.

Ооң-биле чергелештир кодээ ажыл-агыйның шуут-ла холбаалыг болуп турары өске адырлар-биле ооң бүдүрүлге-экономиктиг кады ажылдажылгазын экижидери — улуг болгаш нарын айтырыг.

Ону шиитпирлээр чорук аграр-үлетпүр комплекизиниң бүгү-ле адырларының, ында кирип турар бүгү бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларның ылаптыг демниг хөделиишкиннерин хандырып болур ындыг хемчеглерниң тодаргай системазын ажылдап кылырын негеп турар. Чуртка аъш-чем херзэн эргелеп башкарарын шиитпирлиг сайзырангайжыдар дугайында-даа айтырыг тургустунуп турар. Ол айтырыгларны шиитпирлээриниң оруктарын тодаргайлаарының талазы-биле ажылды амгы үеде партия ТК-зының даалгазы-биле чорудуп турар.

Фруктуларны, ногааларны болгаш дүрген үрели бээр өске-даа продукцияларны бүдүрериниң болгаш кадагалаарының талазы-биле чаа организастыг хевирлерни тургузары, белеткел организацияларының база болбаазырадыр бүдүрүлгелериниң материал-техниктиг баазазын быжыглаары негеттинер чадавас. Ындыг дуржулга Молдавияда, Украинада, Ортаакы Азияда, Азербайджанда, Грузияда, Соңгу Кавказта бар. Ажыл-агыйлар аразының болгаш аграр-үлетпүрнуң кооперастаашкынының үндезининге ногаалар база фруктулар бүдүрерин специализастаарының болгаш концентрастаарының талазы-биле хемчеглер кончуг дээштиг болуп турар. Бо чугула херекке хереглел кооперациязының болдунар аргаларын эң дээре кылдыр ажыглаза чогуур.

Ынчангаш кодээ ажыл-агыйның мурнунда улуг сорулгалар туруп турар-дыр. 1977 чылды болгаш ниитизи-биле беш чылды бедик чедиишкиннер-биле демдеглээр дээш кодээниң ажыл-ишчилери бүгү чүүлдерни кылыр дээрзинге бүзүрелди илергейлээрин чөпшээреп көрүңер. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Улустуң хереглелиниң үлетпүр бараанарын бүдүрериниң хереэ шиитпирлии-биле экижидериниң эргежок чугулазының дугайын съездиге шыңгыызы-биле база тодаргайы-биле чугаалашканы билир болгай силер. Чугаалаттынган чүүлдү катаптаавайн, план төлевилелинде бижиттинген «Б» бөлүктүң онаалдаларын бистиң бетики хемчээл кылдыр көрүп турарывысты айтыры хамыктың мурнунда күзенчиг-дир.

Ол дугайын сагындырып кагза чогуур, чүге дээрге эрткен беш чылда 19 үлетпүр министерстволарындан «Б» бөлүктүң продукциязының талазы-биле онаалдаларны чүгле 5 министерство күүсеткен болгай. Ону катаптавас ужурлуг.. Улустуң хереглел бараанарын бүдүрериниң планнарын күүседири дээш министрлерге негелдени бедидери эргежок чугула.

Хереглелдиң чүүлдерин бүдүрүп үндүрүп турар адырларның алдарлыг хереэ—планныг болгаш немелде онаалдаларны ажырары болур. Партияның салган сорулгазын ол адырларның ажылдакчылары чедиишкинниг шиитпирлээр дээрзинге бистер шуптувус бүзүреп турар бис, эштер. **(Адыш часкаашкыны).**

Продукцияның шынарын бедидеринде бар болуп турар курлавырлар «Б» бөлүктүң адырларында онза улуг. Ол чорук чүгле идик, трикотаж болгаш даараныгга үлетпүрүнүң кылыгларынга эвес, харын үр ажыглаар өске-даа хөй-хөй бараанарга база хамаарыжып турар.

Шынар деп чүл дээрге, чүгле кандыг-бир кылыгны быжыг кылдыр кылганы эвес, харын ону каастап шевердээни, хевир-шинчилии, модага дүгжүрү деп билзе чогуур. Ол болза улустуң хереглел бараанарын бүдүрерин планнаары шыгыы экижидилгени негеп турары ол-дур. Ол планнаашкын байдалга таарыштыр кылдынар, хереглекчилерниң негелдезинде база сонуургалында өскерлиишкиннерни тодаргай барымдаалаары болур ужурлуг.

Өске өйү келген хемчег—улустуң хереглел бараанарын бүдүреринге шынарның илиг бериишкининиң дугайында айтырыгны шиитпирлээри. Организастыг айтырыглар база-ла чидии-биле тургустунуп турар. Чиик үлетпүр министерствозу-биле чергелештир, ындыг бараанарны бүдүрерин улус ажыл-агыйының хөй-хөй адырлары кылып турар. А оларның аразында чогуур таарыштырылга чок болуп турар.

Массалыг хереглел бараанарын бүдүрерин улам ындай хөгжүдер дугайында саналды амгы үеде ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели белеткеп турар. Эштер боттарының мурнунда урар сорулгаларны долу калбаа-биле көөр, боттарының ажылын үүрмек, кезик-чамдык экижидиишкиннерже эвес, а улустуң хереглел бараанарын бүдүрериниң база ачы-дуза чедирериниң бүгү кавызынга шиитпирлиг чаартылгаларны чидии алырынче углаан турар ужурлуг деп бодай-дыр мен.

Ол айтырыг дыка чугула, социал-даа, экономика-даа талазы-биле алырга, шимап-ла программыг болуп турар. Бо беш чылда ол айтырыг онза негелделиг апарган. Бистер кижилерни бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылче, план көргүзүглерин ажыр күүседиринче, уткуштур планнарны алырынче, а дыка хөй адырларга — немелде онаалдаларже мобилизастап турар-дыр бис. Ол чорук чоннуң хереглелин дээре хандырарын, ооң өзүп турар оругаларын хереглелдиң бедик шынарлыг четчир санныг чүүлдери-биле база ачы-дуза-биле хандырарын чайгаар-ла хүлээдип турар.

Пленумнуң киржикчилериниң кичээнгейин угландырар деп бодааным база бир чугула айтырыг — ол дээрге **күш-ажыл курлавырларының дугайында** айтырыг чүве.

Биске ажылчын күжүнүң хереглели бүдүрүлгеге-даа, ол ышкаш бүдүрүлгени эвес кавыларга-даа өзер апаар. А ол аразында дайынның уаамдыгын келген уржуктары-биле холбашкан демографтыг факторларның салдары 80 чылдарда күш-ажыл кылып шыдаар чоннуң немелдезиниң дыка кызырарынга чедирер.

Тургустунган байдал камналгалыг чоруктуң, күш-ажыл курлавырларын улам чөптүү-биле ажыглаарының сорулгаларын улам чидии-биле тургузуп турар. Ону шиитпирлээриниң кол оруу—хамыктың мурнунда чүгле кол-кол бүдүрүлгелерге эвес, харын сентелге болгаш чүдүрер-дүжүрер дузалал ажылдарынга хол-биле кылыр күш-ажылды механизастаарының күсели-биле күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезин дүргедедири болур.

Ол сорулгаларны шиитпирлээринче эртем болгаш конструкторжу бодалдарны, чаартыкчыларының болгаш чогаадыкчыларының кичээнгейин олче угландырары, ону машина тудуунуң адырларының ажылының төвүнге тургузар херек.

Капитал тудуг төлевилелдерин тургузарда күш-ажыл курлавырларының факторларынче, оларны камналгалыг ажыглаарынче улуг кичээнгей салыр херек. Ылаңгыя ыраккы районнарга кадрларны хаара тудар болгаш турумчудар дээш чуртталга бажыңнарының, кижилерниң күш-ажылының болгаш амыдыралының байдалдарының дугайында сагыш салыры чугула.

Ооң-биле чергелештир күш-ажылдың сагылга-чурумунуң байдалынче соксаал чокка кичээнгейни салыры чугула болуп турар-дыр, эштер. Ажыл шагы үзер, ажылдан озалдаар, аңаа турар чорук бисте ам-даа дыка ковей. Ол—улуг хоралыг чорук-дур, ооң үржуундан миллион-миллион кижи-хүнү оскундуруп турар. Ооң-биле демиселче бүгү партия организацияларын, бүгү хөй-ниитини көдүрер херек.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, чидии-биле тургустунуп турар, берге айтырыглар ында хөй-дүр, эштер. Оларны шиитпирлээр төлээде төңке болгаш чер-черге-даа доктаамал, үзүктел чок ажылды чорудар херек.

Даштыкы экономиктиг харылзаалар дугайында доңчулап чугаалап көрейн. Оларны хөгжүдеринче сөөлгү чылдарда Төп Комитеттиң кичээнгей салып келгени политика-даа, экономика-даа талазы-биле бодунуң түңнелдерин берген.

Бо беш чылда база-ла ындыг угланыышкынны тудар бис. Социалистиг чурттар-биле садыглажыышкын 41 хуу, а үлетпүр талазы-биле хөгжүлделиг капиталистиг күрүнелер-биле садыглажыышкын—31-ден ажыг хуу өзери баш удур көрдүнүп турар.

Ынчаарга даштыкы экономиктиг харылзааларны улам калбартканывыс тудум, оларны ажыктыг ажыглаарының дугайында айтырыг улам чугула апар чыдар.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чоокта чаа хүлээп алган доктаалын даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулганы башкарарын сайзырангайжыдарынга тураскааткан. Бар четпестерин ажып эртер талазы-биле хемчеглерниң системазын ында айтып, төп ажыл-агый органнарынга чугула даалгаларны берген. ТК ол айтырыгны кошкаш дивес контрольга алыр.

Беш чыл планын күүседир дээш демиселдиң шиитпирлиг бүгү-ле участоктарында бис-

(Уланчызы 3-кү арында).

Эш Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ чугаазының уланчызы

тин мурнувуста туруп турар сорулгалар дугайын маңаа дегерезин чугаалап шыдавас мен, чугаалар деп сорулгадаа салбаан мен, эштер. Ооң иштинде ылаңгыя шыңгыы бергелер тургустуна берген транспорт айтырыы, материал-техниктиг хандырылга системазын экижидериниң, улус ажыл-агыйын планнаарын болгаш эргелеп-башкарарын сайзыраңгайжыдар талазы-биле съездиниң салган сорулгаларын боттандырары ышкаш айтырыглар бар. Оларның дугайын дараазында чугаалай бээр мен. Ажылдың ол чугула участоктарында бар бергелерни болгаш четпестерни кыска хуусаада ажып эртерниң хемчеглерин ажылдап кылырын партия болгаш ажыл-агый органнары идепкейлиг-биле чорудары күзенчиг-дир. Үе манаавас болгай.

Келир 1977 чылда ажылдарга хамаарыштыр чамдык чүүлдерни чугаалап көрейн.

Планда көрдүнгениниден-даа дүрген бурунгаарлаар аргалыывысты бо чылдың түңнелдери көргүзүп турарын үстүнде чугааладым. Беш чылды ниитизи-биле күүседириниң идегелдиг магадылалын тургузуп алыр дээш 1977 чылда улам бедик түңнелдерни чедип алыр, планныг сорулгаларны ажыр күүседир дээш бүгү-ле чүвени кылыр ужурлуг бис. Ону кылырда ажыктыг чорукка болгаш шынарга хора чедирбейн, а хамыктың мурнунда ону бедидеринге үндезилеп чорудары билдиңгир.

Мооң-биле холбаштыр уткуштур планнар аажок улуг ужур-дузалыг болуп турар. Ону ажылдап кылырда болгаш боттандырарда, беш чылдың онаалдаларын хуусаа бетинде күүседиринге, XXV съездиниң идип үндүргени экономиктиг кол айтырыгларны шиитпирлээринге тодаргай салып кииреринге күш-ажылчы коллективтерниң чүткүлү илереп турар.

Ажыл-агый органнарының, партия, совет, профэвилел болгаш комсомол органнарының мында кылып чорудар ажылы хөй. Күш-ажылчы идепкейин кедүрериниң, ажыл-агыйжы сорулгаларны чедиишкинниг шиитпирлээриниң күүчүлүг, шылгаттынган бырaзы — социалистиг чарышты ай, квартал онаалдаларын ажыр күүседиринче, материалдыг болгаш саң-хөө курлавырларыга, чиг-этке, оттулар чүүлге болгаш энергияга камналга чурумун күштелдиреринче угландырар ужурлуг.

1977 чыл—XXV съездиниң шиитпирлерин күүседир талазы-биле бистиң ажылывыстың ийиги чылында бистиң чуртувус улуг юбилейни — Октябрьның социалистиг Улуг революциязының алдан чыл болур оюн демдеглээри-биле онзагай чыл болур. **(Адыш часкаашкыны).** Бистиң бүгү ленинчи партиявыс, бистиң бүгү улузувус коммунизм дээш демиселдиң улуг фронтузунуң бүгү участоктарынга күш-ажылчы чаа-чаа тиилелгелер-биле, чаа-чаа ажыл-херектер-биле ол алдарлыг хүнге ужуражыр деп бистиң ниити бүзүрелиңвисти илергейлээрин чөпшээреп көрүнер. **(Үргүлчүлеедиг адыш часкаашкыны).**

Ам партияның делегейге ажыл-чорудулгазының чамдык айтырыгларынга доктаарын чөпшээреп көрүңер, эштер.

Ук ажыл-чорудулга СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин боттандырар дээш кыйгырыгның адаа-биле чоруп турар. Съездиниң хүлээп алганы тайбың болгаш делегейге кады ажылдажылга дээш, улустарның хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш улам ыңайты демиселдиң программазын соңгаарладышкын чокка амыдыралга дораан-на боттандырып эгелээн бис.

ТК-ның Политбюрозу **социалистиг чурттар-биле** акы-дуңма харылзааларны хөгжүдеринче бирги черге́ниң кичээнгейин доктаамал салып турар. Делегей социализминиң туруштарын улам ыңай бжыглаарының херээнге эрткен айларда коскү чедиишкиннер чедип алдынганын сеткил ханывышкын-биле демдеглеп турар бис.

Социалистиг күрүнелерниң улуг дем каттыштырылгазы бжыгып база чедиишкинниг хөгжүп турар. Бистиң чурттарывыстың болгаш партияларывыстың кады ажылдажылгазынга СЭКП-ниң XXV съездизи бедик үнелелди берген, ону катаптавас мен. СЭКП-ниң XXV съездизиниң соонда эрткен чамдык акы-дуңма партияларның съездилери (Болгария, Чехословакия, ГДР, Моол), ооң мурнуу чарында эрткилээн Венгрияның, Польшаның, Кубаның коммунистерниң съездилери-даа бистиң найыралдыг ог-бүлевистиң бузулбас идейлиг чаңгыс эвии болгаш политиктиг сырый каттыжывышкынын база катап бадыткаан. Эш Цеденбалга баштаткан Моолдуң партия-чазак делегациязы чоокта чаа биске чораан барган. Таарымчалыг чугаалажывышкыннары кылып, чамдык чугула дугуржулгаларга ат салдывыс. Эш Герекке баштаткан Польшаның делегациязы ноябрьда Совет Эвилелинге келир. Румыния-биле, ооң Коммунистиг партиязы-биле бистиң найыралывысты хөгжүдеринге эш Чаушескунуң Совет Эвилелинге аян-чоруу болгаш ооң-биле бистиң эш хуу чугаалажывышкыннарывыс ужур-дузалыг болган.

Социализм чурттарының экономиктиг кады ажылдажылгазы бурунгаарлавышаан. Бо чайын Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң XXX сессиязынга чугула шиитпирлерни, тодаргайлаарга, чиг-эт, энергетика, аъш-чем дээш өске-даа чүүлдер талазы-биле үр хуусаалыг эчис сорулгалыг программаларны ажылдап кылырының дугайында чугула шиитпирлерни хүлээп алган. Черле ынчаш социалистиг экономика интеграциязы өзүп бжыгып олурар.

Бо удаада сессияның ажылынга чүгле Югославияның эвес, харын Вьетнамның, КУДР-нуң, Лаостуң болгаш Анголаның төлээлекчилери киришкен. Бо бүгү ЭДЧ-ниң ат-алдарының бедээнин, ооң харылзааларының калбарып турарын көргүзүп турар.

ТК-ның Политбюрозу **социализм чурттарының акы-дуңма партияларының удуртукчулары-биле бжыг харылзааларны** доктаамал тудуп турар. Бо талазы-биле бодум база элээн ажылдаар ужурга таварыштым. Июнь төнчүзүнде компартияларның Берлин конференциязының үезинде болган ажыктыг ужуражывышкыннардан, ол ышкаш эш Тито-биле ужуражывышкындан аңгыда, Крымга эштер Герек, Гусак, Живков, Чаушеску, Цеденбал, Хонеккер, Кадар олар-биле беседалашкан болгай мен. Бистиң кады ажылдажылгавыстың болгаш бистиң бир демниг хөделиишкиннеривистиң элээн хөй чугула айтырыгларының талазы-биле өзулуг-ла эш хуузунуң, хамы уткалыг болгаш ажыт-чажыт чок чугаалажывышкыннары болган.

Ниитизи-биле бо чылдың Крым ужуражывышкыннары бистиң акы-дуңма кады ажылдажылгавыстың хөгжүлдезинге, бистиң бир демниг туруштарывысты улам ыңай сайзыраңгайжыдарынга база бир үе-чада болган. Ук ужуражывышкыннар үезинде кылган ажылды СЭКП ТК-ның Политбюрозу чүүлдүг деп көрген. **(Адыш часкаашкыны).** Чамдык партиялар бо бүгүнү бедик-биле үнелээн тускай шиитпирлерни база хүлээп алган.

Бистиң социалистиг күрүнелеривистиң кайгамчык дем каттыштырылгазы байлак, хөй талалыг ажылды чорудуп турар-дыр, эштер. Бо дээрге улуг ужур-дузалыг фактор-дур, бо бүгү моон соңгаар-даа шак ындыг болзун дээш бистиң ленинчи партиявыс бүгү күжүн салыр! **(Үргүлчүлеедиг адыш часкаашкыны).**

Вьетнамны каттыштырарын доосканы база кончуг улуг ужур-дузалыг, ол ам Социалистиг Республика болган. **(Үргүлчүлеедиг адыш часкаашкыны)** Вьетнам Социалистиг Республика ам 50 млн. ажыг чурттакчылыг. Чурттакчы чонунуң сан талазы-биле ол ам үшкү черде турар социалистиг күрүне.

Хосталга болгаш хамаарышпас чорук дээш империалистиг агрессияга удур маадырлыг демиселдиң байлак дуржулгазы-биле, революсчу бедик ат-алдары-биле Вьетнам Мурнуу-чөөн Азияга, черле ынчаш Азияга ниитизи-биле, тайбыңның болгаш дешпилгениң чугула фактору болу берген. Вьетнам өөнүктериниң төөгүлүг тиилелгезинге изиг байыр чедирбишаан, оларга чаа чедиишкиннерни күзеп тур бис! **(Адыш часкаашкыны).**

Лаоска патриоттуг күштерниң тиилелгези, бо чурттуң удуртулгазынга марксисчи-ленинчи улусчу-революсчу партияның киргени чугула болуушкун болган. Бо чурттуң ажылчы чоннары эрге-чагырганы холга алгаш, чаа амыдыралды тургузуп эгелээннер. Бо чылдың чазынында Лаостуң партия-чазак делегациязының ССРЭ-ге аян-чоруу болгаш акы-дуңма Лаос партияның Чиңгине секретары эш Кейсон Фомвихан-биле мооң база эш Сусловтуң аразынга чоокта чаа болган эш хуузунуң беседазы совет-лаос найыралдың перспективалары ханы дээрзин көргүскен. Социалистиг күрүнелерниң ог-бүлезинде Лаостуң ады-биле база бир чаа кежигүн немешкен деп долу бүзүрел-биле чугаалап болур деп бодап тур мен, эштер. **(Адыш часкаашкыны).**

Демократтыг Кампучияның мурнунда хамаарышпас хөгжүлдениң оруу ажыттынган.

Кыдат-биле бистиң харылзааларывыстың дугайында айтырыг биеэги хевээр бир ап-зы боон артпышаан. Ында иштики политиканың нарын айтырыглары шиитпирлеттинип турар. КУР-нуң моон соңгаргы политиктиг угланывышкыны кандыг болурун амдызында чугаалаары берге. Ынчалза-даа бүдүн чартык он чылдар дургузунда Пекинниң чорудуп келген даштыкы политика талазы-биле шугуму бүгү делегейге үндезинни-биле буруу шавывышкынга таварышкан дээрзи тодаргай болгай.

Совет Эвилелиниң талазындан алыр болза, Кыдат-биле харылзааларны экижидеринче чүткүл—бистиң чайгылыш чок угланывышкынывыс ол. «Кыдатка болгаш өске-даа күрүнелерге хамаарыштыр деңэргениң, суверенитетти болгаш девискээр талазы-биле бүрүн бүдүн болурун хүлээп көөрүнүң, бот-боттарының иштики херектеринче холгаарлавазының, күштү ажыглавазының принциптерин бжыы-биле барымдаалап турар бис. Тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның принциптеринге үндезилээн Кыдат-биле харылзааларны чогумчударынга белен бис»—деп, партияның XXV съездизинге демдеглээн. Бисти социалистиг интернационализмниң принциптерин ёзугаар ССРЭ биле Кыдаттың аразынга чаагай харылзааны катап тургузарының талалакчылары дээрзин бистиң съездивиске тодаргай айыткан. Бистиң бодап турарывыс-биле алырга, ССРЭ биле КУР-нуң аразында кожа-хелбээ чорукка үндезилээн, шиитпирлеттинип шыдаттынмас айтырыглар чок дээрзин демдеглексейим. Бо угланывышкын-биле моон соңгаар-даа хөделир бис. Өске тала кандыг туруштү ээлээринден бүгү хөрек хамааржыр.

Албания-биле харылзааларга хамаарыштыр алырга, бис ол харылзааларны катап тургузарынга белен бис, ол чурт-биле бистиң аравысты кандыг-бир объективтиг фактор аңгылап турар деп санавайн турар бис.

Колониалдыг хамаарылгадан хосталган чурттарга политиктиг улуг ужур-дузалыг хөй болуушкуннар болган. Даштыкы империалистиг интервентилерниң болгаш иштики реакцияның күштеринге удур Ангола патриоттарның тиилелгезиниң дугайын чүнүң-даа мурнунда чугаалаар апаар.

Ангола улустуң маадырлыг демисели Африканың дешпилгелиг чамдык чурттарының, социалистиг күрүнелерниң, ооң иштинде Совет Эвилелиниң, ол ышкаш Кубаның деткимчезин болгаш дузаламчызын алган деп чүве билдиңгир болгай. Анголаның патриоттарының чөптүг демиселинге эк сеткилдиг деткимчени коргүскен бис, ооң дүрүм ёзугаар чазааның дилээн дыңнап, хандырган бис, аңаа чоргаарланып турар бис! **(Адыш часкаашкыны).**

Анголаның тиилелгези Африка диптиң дешпилгелиг күштерге хей-аъттыг киирикчи үлегер болган. Сөөк-язы ылгаар чоруктуң болгаш реакцияның, делегей империализминиң чалчаларының Мурнуу Африка болгаш Родезия чижектиг туруштарынга удур улустарның демисели күштелген. Африкада антиимпериалистиг күштер боттарынга бүзүрелдиг апарганнар. Африканың хамаарышпас чурттарының авторитеттиг чамдык делегацияларын, бо диптиң улустарының хосталгазы болгаш дешпилгези дээш демиселдерин эрткен айларда Москвага хүлээп ап турган, ону эскерип билир турдувус.

Улусчу Анголаның Президентизи эш Нетонуң чоокта чаа Совет Эвилелинге кылган аян-чоруу бистиң чурттарывыстың аразында найыралды улам хөгжүдериниң болгаш ханыладырының бжыг үндезинин тургускан. ССРЭ-ниң болгаш Анголаның аразында найырал болгаш кады ажылдажылга дугайында керээни чарганы —бо дээрге социализмниң болгаш хосталган аныяк күрүнелерниң улуг найыралын бжыглаарының чаа базымы—бичи эвес базымы, бүзүрелдиг базымы болган! **(Адыш часкаашкыны).**

Африканың аныяк республиказы Мозамбик-биле бистиң харылзааларывыс үре-түңнелдиг хөгжүп турар, ооң чаа херечили болза республиканың Президентизи ФЛЕРИМО-нуң даргазы эш Машелдиң бо чайын ССРЭ-ге кылган аян-чоруу болур.

Найыралдыг Индияның чазааның баштыңы, дээрги Индира Гандиниң бо чылын ССРЭ-ге кылган аян-чоруунуң улуг ужур-дузазын база онзалап демдеглексеп тур мен. Азияның бо улуг болгаш тайбыңга ынакшылдыг күрүнези-биле бистиң найыралывыс бжыгын база ханылап турар, бистиң кады ажылдажылгавыс ийи чурттарның улустарынга болгаш бүгү-ниити тайбыңга ажыктыг кылдыр калбарып турар дээрзин бистиң чугаалажывышкыннарывыс база катап бадыткаан. **(Адыш часкаашкыны).**

Делегейниң экономика харылзааларын деңэргеге үндезилеп эде тургузар дугайында, «үшкү делегейде» элээн кошкак чурттарны капиталистиг күрүнелерниң дарлаарының бүгү хевирлерин соксадыр дугайында Азияның, Африканың болгаш Латин Американың хөгжүп турар чурттарының чөптүг негелделерин деткииринге идепкейлиг базымнарны бистиң талавыстан ап турар. Бо болгаш өске-даа чүүлдерге социалистиг болгаш хөгжүп турар чурттарның эрге-ажыктары дүгжүп турар.

«Үшкү делегейде»-даа, ниитизи-биле бистиң бөмбүрзээвисте-даа дешпилгелиг күштерниң болгаш реаксылыг күштерниң чидиг демисели уламчылап турар. Ол дугайын август айда Коломбога эрткен **кала-даа каттышпаан чурттарның күрүнелер болгаш чазактар баштыңнарының бешки конференциязы** херечилээн. Кала-даа каттышпазының шимчээшкини делегей амыдыралының элээн иле фактору, улустарның империализмге, колониализмге болгаш агрессияга удур демиселиниң бүгү делегей фронтузунуң чугула кезээ апарган. Кала-даа каттышпазының шимчээшкини ниитизи-биле дешпилгелиг характерлиг апарчылдар деп чүвени үр болгаш харын-даа сөөлүүнде илереп келгенин ёзугаар алырга чиик эвес байдалга эрткен чугаалажывышкыннарның түңнелинде Коломбога политиктиг болгаш экономиктиг айтырыглар талазы-биле хүлээп алган документилер херечилээн.

Эштер! Ам-даа артып турар дайын айыылдарын узуткаарынче, чүнүң-даа мурнунда **Чоокку Чөөн чүкке** чөптүг болгаш бжыг таарыштырылганы чедип алырынче тайбыңга ынакшылдыг күрүнелерниң күженишкиннерин мооңнаар сорулганы XXV съезд салган болгай. Бо сорулга сөөлгү үеде онза, харын-даа чүүден-даа артык чидиглеңип турар апарган. **Ливанда хан төгүүшкүнүг болуушкуннар**-биле хамаарылгалыг болу берген.

Бир эвес болуушкуннарның үндезинин көөр болзувусса, делегей империализминиң, өскээр чугаалаарга, АНШ-тың болгаш НАТО-нуң өске-даа күрүнелериниң Чоокку Чөөн чүкте антиимпериалистиг революцияның күштеринге согут таварыштырар, бодунуң ында туруштарын арттырар болгаш бжыглаар дээш чаа оралдажывышкынын эскере бээр бис. Империализм амгы үеде арабтарны арабтарга удур месилдештирериниң чөңгээлиг оруу-биле чоруп орар. Ооң аргалары араб чурттарның иштинде аңгы талазы-биле күштелген чардынычы чорукта, оларның аразында социал-политиктиг ылгалдарның өзүлдезинде бар.

Барын күрүнелерниң чепсээ-биле чепсегленген болгаш оларга күткүткен Ливанның иштики реаксылыг күштери Израильдиң болгаш Саудов Аравиязының деткимчези-биле ук чурттуң национал-патриоттуг күштеринче шаап халдаашкынны эгелээн. Ынчалза-даа чүнүң-даа мурнунда, оларның согуушкуннары удурланывышкынның палестин шимчээшкининиң отрядтарынга удур, өскээр чугаалаарга, араб делегейниң антиимпериалистиг отрядтарының бирээзинге удур боон турар болгай. Дайын чорудулгаларының орбитазынга Сирияның каттыжа бергени база хараадаңчыг-дыр.

Совет Эвилели, хамык чүвениң эгезинден бээр-ле, Ливанда өлүрүкчү хан төгүүшкүнүг дайынны соксадыры дээш, ол чурттуң дешпилгелиг күштери болгаш палестин патриоттар чылча шаптырывышкындан чайлазын дээш, Ливанның күрүне чаңгыс эвии артып калзын база бо чуртту үлежириниң реаксылыг планы буурап дүшсүн дээш туржуп келген.

Бир талазында, палестин болгаш ливан патриоттарның аразында, өске талазында, кожазы Сирия-биле харылзаалар бот-бодун билчириниң чогумчалыг байдалының ёзузунга таарыштыр шиитпирлеттинери чугула дээрзиниң дугайында бодалывыска ооң-биле кады доктаап турар бис. Бо дээрге Араб Чөөн чүкке антиимпериалистиг күштерниң чаңгыс эвии катап тургузарынга эргежок чугула болгай.

Саудов Аравия, Египет, Сирия, Кувейт, Ливан күрүнелер баштыңнарының болгаш Палестинаны Хостаар организацияның Күүскомунуң даргазы Арафаттың чөвүлел хуралы чоокта чаа болуп эрткени билдиңгир болгай. Отту соксадыр, арабтар аразының айыыл чок чорук күштерин тургузар болгаш Ливанда байдалды чогумчудар дугайында дугуржулга чедип алдынган.

Бүгү чүүлдерден алгаш көөрге, бо дугуржулга, ооң отту соксадырынга хамаарышкан кезээ ниитизи-биле сагыттынып турар. Ук херек моон соңгаар кандыг янзылыг апаарын көре бээр бис.

Ливанда дайынны соксадыр дугайында дугуржулганы чедип алганын шимбай чүүл деп көрүп турар бис. Ында байдалды чогумчударының чорудуушкуну эки байдалга, Ливанның патриоттуг күштеринге болгаш Удурланывышкынның палестин шимчээшкининге хора-когарал чедирбес боор дээрзинге идегээр күзенчиг-дир.

Бо девискээрге байдалды долузу-биле чогумчударынга чедир эвээш эвес үе негеттинер ышкаш-тыр. ССРЭ-ге хамаарыштыр чүл дизе, бис моон соңгаар-даа ливан айтырыын тайбың шиитпирлээриниң херээнге бүгү-ле чүүлдерни кылыр бис. **(Адыш часкаашкыны).**

Эштер! Ливанда болуушкуннарның ёзулуг үндезини—Чоокку Чөөн чүкте байдалдың ниитизи-биле шиитпирлеттинмээни ол деп чүвени тода көрүп тур бис. Сопуургалдыг бүгү талаларның, ооң иштинде Удурланывышкынның палестин шимчээшкининиң киржилгези-биле Чоокку Чөөн чүк талазы-биле Женева конференциязын катап эгелээринче угланган чаа инициативаны Совет Эвилели чоокта чаа үндүрген болгай. Ол конференцияның тодаргай хүн айтырыын саналдаап бис. Чоокку Чөөн чүкке бжыг тайбыңны тургузарынга хамаарышкан бүгү айтырыгларны ында киирген.

Ынчангаш бистер Чоокку Чөөн чүкте месилдежиишкиннерге хамаарыштыр бодувустуң угланывышкынывысты чайгылыш чок тудуп турар бис. Бистиң политикавыс—принципиалдыг, аңгы аайы-биле, марксисчи-ленинчи, ындыг политиканы чүгле бистиң чуртувус чорудуп болур. **(Адыш часкаашкыны).**

Эштер! Бистиң партиявыстың делегей политиказы — ол дээрге, чүнүң-даа мурнунда бжыг тайбың дээш демисел болур. Бир чугула сорулга болза, ниити-европа чөвүлел хуралын эрттирип турда, күрүнелерниң тайбың бот-догуннаашкынының болгаш кады ажылдажылгазының дугайында документиге Хельсинкиге байырлалдыы-биле ат салып турда тургустунган чогумчалыг аргаларны чүгле Европага эвес, харын өске-даа черлерге долу хемчээл-биле ажыглаары, болур деп чүвени көрүп тур бис. Партияның XXV съездизиниң бадылааны программа-биле долу дүүштүр, бистер **капиталистиг күрүнелер-биле деңэргелиг бот-бодунга ажыктыг харылзааларны хөгжүдер талазы-биле ажылды** уламчылап турар бис.

Үе-чада бүрүзүнде бо ажылдың онзагай байдалы бар. Беш азы он чыл бурунгаар—Франция, ГФР, Американың Каттышкан Штаттары, Канада, Италия, Англия болгаш өске-даа капиталистиг күрүнелер-биле тайбың догуннаашкынның чогумчалыг харылзааларының үндезинин тургузар, «соок дайынның» кол бачыттарындан бо харылзааларны арыглаар сорулга турган. Ол сорулгаларны колдуунда кылган соонда, бистер улам ыңайлап, политика, экономика, эртем, техника, культура талазы-биле кады ажылдажылганы улам калбартып эгелээн бис.

Маңаа хамаарыштыр сөөлгү айларда элээн ажыктыг чүүлдер кылдынган. Чижээлээрге, Хельсинкиге хүлээп алдынган Түңнел актының бүгү негелделеринге дүгжүп турар дугуржулгаларга ат салдынган. Оларга экономика, үлетпүр болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылгага дузалаар дугайында Канада-биле чарганывыс он чыл хуусаалыг дугуржулга, ол айтырыгларның талазы-биле Кипр болгаш Португалия-биле кылган дугуржулгаларывыс, культура талазы-биле кады ажылдажылга дугайында совет-португалия дугуржулга, ядролуг чепсектиг санкция чокка азы таварылга боон ажыглаптар чорукту болдурбазының дугайында база энергетика, хамааты авиация болгаш авиация тудуунга кады ажылдажылга талазы-биле Франция-биле кылган дугуржулгавыс, кадык камгалал болгаш социал-хандырылга кавызынга Финляндия-биле кылган дугуржулгавыс хамааржыр. Моон алгаш көөрге, ажыл-херек боттанып турар-дыр. ССРЭ тайбының болгаш тайбың кады ажылдажылганың оруу-биле чоруп орар деп чүвени бүгү делегей көрүп турар. Моон соңгаар-даа бо оруувус-биле бурунгаарлаар бис деп чүвени бүгү делегей билип алзын! **(Адыш часкаашкыннары).**

Ындыг болзажок сөөлгү үеде чамдык чурттар-биле бистиң харылзааларывыстың хөгжүлдези ооржумнап эгелээн дээрзин айтыр херек, ол бистиң буруувус-биле болбаан. Ол чорук чамдык чурттарның ниити-политиктиг нарын байдалдарының уржуундан, чижээлээрге, АКШ-та болгаш ГФР-де соңгулда мурнунуң кампаниялары-биле холбаштыр болгулай берген.

Совет-америк харылзааларда шавар халдаашкынның стратегтиг чепсектерин кызыгаарлаар дугайында чаа үр хуусаалыг дугуржулганы белеткээри дээш ышкаш ындыг чугула айтырыгларның херек кырында шиитпирлеттинмейн туруп бергенин маңаа чугаалаарга четчир. Ындыг документиниң кол-кол утказын 1974 чылдың төнчүзүнде-ле дээди деңнелге дугуржуп алган турган болгай.

Арткан айтырыгларның талазы-биле бо чылдың март айда бистиң чоруткан саналдарывысты алза-даа, америк тала мынчага чедир аңаа харыы бербээн. Ол чорук соңгулда мурнунуң байдалдарында боон турар бергедээшкиннер-биле харылзаалыг деп биске ындыг янзылыг тайылбырны кылып турар. Тайбынны бжыглаарынга болгаш ийи улуг улустарның аразынга айыыл чок чорукту бжыглаарынга хамаарышкан, харын-даа делегейге каш-каш чыл бурунгаар ниити байдалды экижидеринге хамаарышкан ындыг чугула ажыл-херекти мынчаар көрүп турарынга бистер хараадап турар бис.

Ындыг болзажок ниитизи-биле бистиң АКШ-биле харылзааларывыс боттуг талаларын камгалап артпышаан. Тайбың сорулгаларга ажыглаары-биле чер иштинге ядролуг чазылдырывышкынының дугайында керээге чоокта ат салдынган. Эртем болгаш техниканың элээн хөй адырларында бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылга болуп турар. Культура солчуушкуннары элээн калбарган. АКШ-тың ылгай көрүүшкүнүг садыг хоойлузунуң биске хамаарыштыр боттандырып турар моондактары турзажок, экономиктиг харылзаалар чоорту калбарып олурар. Бир эвес ындыг моондактар турбаан болза, бистиң экономика харылзаалары калбак хемчээлдиг турар ийик.

Бот-боттарының аразынга маргылдажып турар кандидаттар—президент Форд биле дээрги Картер соңгулда кампаниязының үезинде даштыкы политикага болгаш Совет Эвилели-биле харылзааларга хамаарышкан айтырыглар талазы-биле каш удаа чүве чугаалааннар.

Ынчалзажок ол чугаалар колдуунда-ла ниити хевирлиг болган чамдыкта удурланышкак аяныг боон турар. Ниитизи-биле ийи кандидаттың кайызы-даа делегей байдалын моон соңгаар чогумчударынга, ССРЭ-биле эки харылзааларны хөгжүдеринге ажыктыг хевирлиг чугааларны кылып турар. Ынчалзажок оларның дыңнадыгларындан хаая эвес өске хевирлиг чүүлдер база дыңналып кээп турар: боо-чепсекти эндере бүдүреринче, «күш догээриниң политиказын» боттандырарынче, Совет Эвилелинге хамаарыштыр «бжыг турушту» ээлээринче, өске-даа кыйгырыгны кылып турарлар.

Ындыг болзажок соңгулдалар соонда Вашингтоннуң эрге-чагыргазынга кым-даа келир болза, Американың удуртукчу бөлүктеринге ниити байдалды шын түңнеп көргеш, сөөлгү чылдарда социализмниң делегей-биле дугуржулганы дилеп эгелээр бодалды оттуруптар делегейде күштерниң амгы үедеги ындыг деңзигүүрүн Каттышкан Штаттар барымдаалаар апаар дээрзи билдиңгир. Чүү-даа болза Каттышкан Штаттар биле харылзааларның хөгжүлдезин калбартыр, делегейниң чаа дайынның өскүп кээриниң кыжанылгарын кошкадыр дугайында бистиң политикавыс бүгүдеге билдиңгир. **(Адыш часкаашкыны).**

Ам Германияның Федеративтиг Республиказы-биле харылзааларывыстың дугайын чугаалап көрейн. Чоокта чаа аңаа Бундестагка ээлчеглиг соңгулдалар болуп эрткен. Соңгулда кампаниязының бүдүүзүнде чазакты «чөөн политиказы дээш» атакалап турган антисоветчи, реваншисчи күштер элээн хөделип турган. Ындыг байдалдың үезинде бистер ГФР-ге хамаарыштыр боттарывыстың политикавыс бүгүдеге билдиңгир болзун дээш база Совет Эвилелиниң туружу билдиңгир болзун дээш медеглелди кылыр ужурга таварышкан бис. ССРЭ биле ГФР-ниң аразынга эки харылзааларның хөгжүүрүнге ийи таланың белениниң дугайын демдеглээр дээш Федеративтиг Республикаже моон аян-чорук кылырымның дугайында бистер канцлер Шмидт-биле дугурушкан бис, ол дугайында кыска дыңнадыг парлаттынган.

Чазак коалициязының туруштары элээн кыстырган болзажок, соңгулдаларга ооң тиилеп үнгени ГФР-ниң чонунуң хөй кезии дүшкүүрлүг чорукту чавырлыдырары дээш, тайбың дээш туржуп турар, социалистиг күрүнелер-биле харылзааларны бжыглаары дээш туржуп турар деп бистиң билип турганывысты бадыткаан. Ынчангаш ол чорук ССРЭ-биле ГФР-ниң аразынга бот-боттарынга ажыктыг харылзааларны чогумчалыг хөгжүдеринге байдалдарны тургузуп турары билдиңгир хевирлиг. Бистиң туружувус тодаргай: бис ол дээш туржуп турар бис.

Делегейниң чамдык айтырыгларының талазы-биле ол чурттуң удуртулгазы-биле бистиң туруштарывыс чаңгыс аай эвес-даа болза, **Франция-биле** бистиң аравыста хөй талалыг харылзаалар, оларның иштинде даштыкы политика айтырыгларының талазы-биле-даа харылзааларывыс мурнуку хевээр чедиишкинниг хөгжүп орар деп чугаалап болур мен.

Бот-боттарынче аян-чорук кылыр чаагай практика ёзугаар президент Жискар д' Эстэнниң чалааны-биле чоокку үеде Францияже база катап баарым-даа чадап чок. Ол чорук чүгле ийи таланың сонуурган турар айтырыгларын чугаалажырынга арганы бээр эвес, ийи улуг улустарның аразынга эп-хуузунуң чаңчыл болган кады ажылдажылгазынга чаа инициативаларны чедип алырынга эки чүүлдерни бээр боор деп бодап турар мен.

Бистиң-биле кожа, Азияның эң улуг күрүнелериниң бирээзи—**Япония-биле** харылзааларны бис чугула деп санап келген болгаш санап-даа турар бис. Япония-биле калбак болгаш бжыг, кожа-хелбээ чоруктуң ёзузу сиңниккеп харылзааларны бот-боттарын хүндүлежириниң болгаш бот-боттарынга ажыктыг чоруктуң үндезининге хөгжүдүп болурунуң аргазы бар болгаш ол дээрге күзенчиг херек-тир деп кезээде санап келген бис. Ол дугайын мооң мурнунда база каш удаа чугаалап турдувус, партияның XXV съездизинге-даа чугаалашкан болгай бис, ону билир силер.

Сөөлгү катап мен бистиң ийи чурттуң аразында үр чыл—он-он беш чыл хуусаалыг — экономиктиг кады ажылдажылганың тодаргай перспективаларының дугайында бодумнуң бодалдарымны бо чылдың августа Японияның Экономиктиг организациилар федерациязының даргазы дээрги Доко баштаан япон хөреңгитеннерниң хүндүткелдиг делегациязы-биле Крымга болган беседа үезинде чугаалаар аргалыг болган мен.

Ук беседаның япон киржикчилериниң алны болгаш ол дугайында Японияның бодунга болган чугаалар база багай эвес болган чүве. Ол чүл дээрге, бистиң ийи чурттуң аразынга калбак болгаш бжыг, бот-боттарынга ажыктыг харылзааларны хөгжүдеринге чугула үндезин бар-дыр дээрзин база катап бадыткаан (ол дугайын бо үеге чедир хөгжүп келген практика база бадыткап турар мындыг чүве).

Ындыг болзажок ол харылзааларны бис аңаа-ла чогуй бээр деп бодавайн турар болгаш ёзулуг-ла эки совет-япон харылзаалар дээш ам-даа нарын демисел туруп турар деп чүвени билип турар бис. Чоокта чаа Японияга барып хонупкан совет самолёт-биле холбашкан чугаалар үезинде япон эрге-чагыргаларының хөделиишкиннери ол дугайында чаа сагындырыг болган. Ол фактылар бүгүдеге билдиңгир. Японияның ол хөделиишкиннериниң дугайында бодалывысты бис Совет чазактың медеглелдеринге болгаш Японияның даштыкы херектер министри-биле А. А. Громыконуң беседазынга тодаргай чугаалаан бис. Ынчангаш япон эрге-чагыргаларының хөделиишкиннери совет япон харылзааларның ниити байдалынга дыка хоралыг болган дээрзин маңаа чүгле демдеглексээр бодаан мен. ССРЭ-биле эки харылзааларлыг болурун күзеп турар бис деп Токионуң кылып турар медегледдери чогум кайы хире шыныл дээрзиниң дугайында совет кижилерниң бүзүрелин япон эрге-чагыргаларының ол хөделиишкиннери божаш кылган.

Эштер! Күрүнелерниң тайбың кады ажылдажылгаазы чүгле ийи талалыг болурун эвес, харын калбак болгаш хөй талалыг болурун, бжыг тайбыңның боттуг үндезини болурун күзеп турар бис. Ылаңгыя транспорттуң, энергетиканың, долгандыр турар бойдус камгалалының айтырыгларының талазы-биле ниити-европаның конгресстерин чыылдырар дугайында Совет Эвилелиниң саналдары чогум-на ону чедип алырынче угланган.

Ниитизи-биле Хельсинкиге чедип алдынган дугуржулгаларны амыдыралга боттандырар талазы-биле ажыл амгы үеде он-он, харын-даа чүс-чүс практиктиг херектерге чарлып турар. Ол херектерни үргүлчү эскерери берге боон чадавас, ынчалза-даа ол дээрге—шупту кончуг чугула партийжи база күрүне ажылы боон турар. Ол угланывышкынга хөделип турар бүгү кижилерниң күжениишкиннерин бистер, совет кижилер, үнелеп көрүп турар бис. Чүге дээрге ол болза бистиң ниити херээвис — совет кижи бүрүзүнүң чүрээнге онза чоок тайбыңның хереэ боон турар. **(Үргүлчүлеедиг адыш часкаашкыны).**

Ол-бо күрүнениң улуг шериг маневрларын кылыр деп турарын өске чурттарга баш бурунгаар дыңнадыры болгаш ук маневрларже даштыкы хайгааракчыларны чалаары чижектиг бүзүрелдиң хемчеглери дээр чүүлдер Европага дыка чогумчалыг байдалды тургузарынга ажыктыг рольду ойнаан, ук чүүлдерни ниити-европаның чөвүлел хуралынга бистиң саналывыс ёзугаар чүүлдүг деп көрген.

Хельсинкиге хүлээп алган түңнел документиниң улустар аразынга культура болгаш өске-даа харылзаа-холбааларны, информациялар солчуушкунун калбартырынга хамаарышкан чүүлдерин база дес дараалай боттандырып турар бис. Дүшкүүрлүг чоруктуң чавырлывышкынының байдалдарынга ындыг харылзаа холбааларны хөгжүдери ала чайгаар херек болур, ынчаарга ону боттандырарда, бот-боттарының тускай догуннаашкынын хүндүлеп көөр болгаш иштики херектеринге киржип болбас деп принциптерин шыңгыы сагып тургаш кылыр апаар дээрзин барымдаалап турар бис. А Совет Эвилели-биле харылзааларның ол принциптерин үрээр, совет улустуң, бистиң социалистиг тургузуувустуң эрге-ажыктарынга удур хөделир деп империалистер бодаар болза, канчап-даа таарышпас, шыныл-на чугаалап каайн, дээргилер. **(Үргүлчүлеедиг адыш часкаашкыны).**

Ооң-биле чергелештир айытса чогуур чүве болза, чавырлывышкын байдалдарынга бистиң идеологтуг ажылывыска улам бедик негелделерни салып турар бис. Чурттуң иштинге-даа, даштыкыта-даа хамаарыштыр бистиң пропагандавыс делегейде боон турар өскерилгелерни чогуур үе-шаанда эскерип билир, билдиңгир болгаш бүзүренчиг болур ужурлуг. Идеология ажылының айтырыгларын Төп Комитет моон соңгаар-даа бодунуң кичээнгейиниң төвүнге тудар апаар. Ону бис бүгү партия органнарындан болгаш организацияларындан негээр апаар бис.

Эштер! Империалистиг күрүнелерниң өскүткени **боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадыры, чепсегленииишкинниң дүжүреринче шилчиири** амгы үеде бжыг тайбың дээш демиселде эң чугула сорулгалар боон турар. Хамык ужур чүдел дээрге, социал тулчуушкуннарга аштырывышкыннарынга, колония боон турган девискээрлерин оскунганынга, улам чаа-чаа чурттарның капитализмден аңгыланып турарынга, делегей социализминиң чедиишкиннеринге болгаш буржуаз күрүнелерде компартияларның өзүлдезинге — ол бүгү чүүлдерге капиталистиг делегейниң агрессчи бөлүктери шериг белеткелдерин бар шаа-биле калбартып, ханыладып турары-биле харылап турар. Олар шериг бюджеттерин өстүрүп, чепсектиң чаа-чаа хевирлерин чогаадып, баазаларны тургузуп, шериг күчү-күжүн көргүзерин оралдажып турарлар. «Күштүг чоруктуң шак ол туружунга» даянып алгаш, империализм өске чурттарны болгаш улустарны командылап турган чорууң ам-даа камгалап арттырарын бодап турар.

Боо-чепсекти эндере бүдүрерин оштап турар империалистиг суртаалчылар боттарының политиказынга «идейлиг баазаны» тургузар дээш кандыг-даа чүүлдерни ажыглап турар болгаш бедүүн логиканы безин шоолуг-ла барымдаалавайн турарлар. Чепсеглээшкинге херек чаа акша-хөреңгини чедип алыр дээнде, олар парламент кежигүннерин болгаш хөй-ниитини «Советтерниң артык күжү-биле» коргудуп, а камгалал талазы-биле боттарының сагыш салывышкынын соңгукчуларга көргүзер дээнде, «шериг талазы-биле барын чүк чурттарынга чедер ындыг күш чок» деп алгыржып турарлар.

Бистиң камгалалывыска хамаарыштыр чүнү чугаалап болурул дээрге, бис аңаа Совет Эвилелиниң идегелдиг айыыл чок чоруун хандырарынга, социализмниң чаалап алывышкыннарын акы-дуңма чурттар-биле кады камгалаарынга, бот-боттарынга удурланышкак ийи ниитилел системаларының аразында тээгүлүг маргылдааны боттарынга ажыктыг кылдыр күш-биле шиитпирлээрниң сылдаа кандыг-даа агрессорларга турбас болурунга эргежок чугула ол хире акша-хөреңгини чарыгдап турар бис. Совет дайынчылар кезээде эң-не болбаазын чепсектиг болзун дээш, ону империалистер билип турзун дээш чурттуң чепсектиг күштерин моон соңгаар-даа бедик деңнелге тургузар чорук чон мурнунга бистиң хүлээлгевис болур, ону бис ыдыктыы-биле күүседир апаар бис! **(Үргүлчүлеедиг адыш часкаашкыны).**

Ооң-биле чергелештир улус ажыл-агыйының херегледеринден арга-чадаарда дашкаарлап турар ол акша-хөреңгини ажылчы чоннарның амыдырал дешпелин бедидеринге, тургузукчу сорулгаларга ажыглаарындан артык эки чаагай күзел бисте чок. Ёзулуг чөптүг үндезинге чепсегленииишкинниң дүжүрериниң хемчеглеринче — улуг, кол-даа хемчеглерже ийикпе, азы амдызында бичии-даа хемчеглерже— киреринге кажан-даа болза белен бис. Бисте бичии-даа саадал чок!

Чепсегленииишкинниң дүжүрерин хөй чылдар мурнунда В. И. Ленин «социализмниң идеалы» деп адаан болгай. Ынчан милитаризмниң өзулдезин ара доктаадырының, делегей дайынының кыжаныын болдурбазының боттуг аргалары турбаан. Ам байдал өскерилген. Социализмниң болгаш тайбыңның күштери бүгү кижи төрелгетенге эң чугула ол кол сорулганы чоорту болгаш чамдык участоктарга-даа шиитпирлээринче бурунгаарлаашкынны болдунар аргалыг болдуруп турар ындыг салдарны шиңгээдип турар. Ооң ыңай капиталистиг күрүнелерниң чагырыкчы бөлүктеринде ядролуг үе-шагда делегейниң чаа дайынын өөскүдүп үндүреринге идегел салыры перспектива чок чорук, өлүмнүг болгаш кем-буруулуг херек деп чүвени билир чорук чоорту өзүп орар.

Тайбыңга ынакшылдыг күштерниң дем каткан күжениишкиннери-биле база бистиң чуртувустуң эң идепкейлиг салывышкыны-биле сөөлгү чылдарда ядролуг чаа дайынның кыжанывышкынын кошкадырының херээнге боттуг түңнелдер чедип алдынган. Ядролуг чепсектиң шенелделериниң дыка улуг кезээн соксадыры, делегейге ооң улам ыңай нептерээринге удур хемчеглерни алыры, ону космоска, далайлар болгаш океаннар дүвүнге тургуспазы, Совет Эвилелиниң болгаш Каттышкан Штаттарның стратегтиг чепсегленииишкиннерин кызыгаарлаары, бактериологтуг чепсекти хоругдаары болгаш узуткаары чергелиг ындыг айтырыгларның талазы-биле тодаргай, делегейниң хүлээдип турар керээлерни болгаш дугуржулгаларын чарган. Ол — багай эвес түңнелдер. Олар болза чепсегленииишкинни дүжүрер дээш демиселди идегел чок кылдыр чарлап турар ындыг бүзүрелиг ышкынган кижилерниң чулчуруушкуннарын ойгур шаап турар. Ынчаарга чепсегленииишкинни дагын эндере бүдүреринге дээштиг төнчүнү салыр төлээде, чедип алдынган чүүлдерни бжыглаар болгаш улам хөгжүдери негеттинип турар.

Чепсегленииишкинни дүжүрер дугайында айтырыг бистиң партиявыстың XXV съездизинге кайы хире чидиг болгаш принципиалдыг тургустунганын билир болгай силер, эштер. Съездиниң соонда Политбюро ол эң чугула херек дээш демиселде чаа идиг-

(Төнчүзү 4-кү арында).

Эш Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ чугаазының төнчүзү

ни канчалдыр берзе чогуурул дээрзин каш удаа чугаалашкан. Чижээ, КНО-нуң Кол Ассамблеязының ээлчеглиг сессиязынга чамдык тодаргай саналдарны киирерин шиитпирлээн турган.

Делегей харылзааларынга күштүг ажыглавас дугайында бүгү делегей керээзин чарарын Совет Эвилели саналдаан. Ол документиниң тодаргай характеристиказын КНО-нуң Кол Ассамблеязының сессиязынга берген. Күштүг ажыглавазы бистиң телевилеливисте күрүнелер арызының харылзааларын хаара тудуп турар, боттарының социал болгаш национал хосталгазы дээш демиселге улустарның чарлып болбас эргезинге ол дегбейн турар деп чүвени маңаа харын онзалап демдеглээрин күзейдир мен. Бис ол ийи таланың аразынга шыңгыы кызыгаарны тургузуп турар бис.

Улуг комплекстиг документини — чепсегленишкинни дүжүрериниң амгы үеде эң чугула болуп турар хемчеглериниң калбак, бүгү талалыг программазы кирген меморандумну база КНО-га көөр кылдыр ССРЭ киирген.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, чепсегленишкинни дүжүрериниң тодаргай программазын бистиң чуртувус делегейниң мурнунга база дагын саналдаан. Ол программаны болдунар-ла аргазы-биле тодаргай болдурар дээш ында чаа боттуг элементилерни киирген. Дыка хөй айтырыгларның талазы-биле хөй-хөй күрүнелерниң үзел-бодалдарын барымдаалап көрген, ол чорук бистиң чуртувустуң айыыл чок чоруунуң эрге-ажыктарынга каража чедирбези билдингир. Бир-ле болза программада көрдүнген бүгү хемчеглерни шуптузун, азы бир базымдан өске базымче шилчип турганш, баштай чүгле чамдыктарын амыдыралга боттандырарынга-даа белен бис дээр ол бодалга ээлгир турушту база ээлеп турар бис.

Чепсегленишкинни дүжүрери кандыг-даа казылда чокка бүгү күрүнелерниң ниити херээ болур ужурлуг. Чепсегленишкинни дүжүрер талазы-биле бүгү-делегей конференциязын азы баштайгы удаада ол угланышкынга бурунгаар базым кылдыр — КНО-нуң Кол Ассамблеязының тускай сессиязын чыылдырар дугайында бистиң саналдарывыс ол сорулгага бараан болур.

КНО-га Совет Эвилелиниң чаа инициативаларын он-он күрүнелер болгаш тайбыңга ынакшылдыг калбак хөй-ниити билиишкин болгаш деткиишкин-биле уткаан. Ол бисти өөртүп турар. Чер кырынга быжыг тайбың дээш чаа-чаа күжениишкиннерже ол чорук сорук киирип турар. **(Үргүлчүледиг адыш часкаашкыны).**

Төп Европага чепсектиг күштерни болгаш чепсегленишкиннерни кызырар дугайында Венада чугаалажылышкыннарга чедиишкин чедип алырын эң чугула сорулгаларның бирээзи кылдыр Совет Эвилели мурнуку хевээр санап турарын онзалап демдеглексей-дир мен. Европада бот-бодунга удурланыштыр туруп турар шериг күштерин талаларның чаңгызынга-даа каража чедирбейн эвээжедиринге чедирип болгу дег тодаргай шиитпирлээшкиннерни ында саналдап турар бис. Шак-ла ындыг принциптерге үндезилеттинген уткуштур саналдарны чугаалажырынга база белен бис. Улам ынайгы дем каткан боттуг (чаңгыс талалыг ажык сүрүүшкүнүнче угланмаан, чогум-на харын боттуг, ак сеткилдиг) дилеп тывыышкыннар, мырыңай эң дээди деңнелге чедир, кандыг-даа деңнелге бистиң чугаалажыкчыларывыс-биле чугаалажылышкыннар кылырынга белен бис.

Эргим эштер! Бир эвес делегей херектеринге бистиң чедип алганывыс кол чүүлдүң дугайында чугаалаар дээр болза, арыг нүүр-биле мынчаар чугаалап болур: социалистиг өске-даа күрүнелер-биле кады база бүгү-ле тайбыңга ынакшылдыг, боттуг угаазыралдыг күштерниң деткимчези-биле бистиң ап чорудуп келген күжениишкиннеривистиң түңнелинде **ядролуг дайынның кыжанылын чайладыр, тайбыңны улам идегелдиг, улам быжыг кылыр аргалыг болган. (Үргүлчүледиг адыш часкаашкыны).**

Ындыг түңнелге бистер шуптувус өөрүп, аңаа чоргаарланып болур бис, эштер, ол түңнелден бүгү кижи төрелгетен ажыкты алыр. **(Адыш часкаашкыны).**

Түңнелинде делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң чамдык айтырыгларынга доп-чу доктаарын чөпшээреп көрүңер.

Хамыктың мурнунда капиталистиг дыка хөй чурттарның компартияларының аңгы талазы-биле шудургу туз-чуушкуннарының байдалында сөөлгү үеде улуг чедиишкиннер чедип алдынганын демдеглээри эргежок чугула. Олар боттарының массалыг баазазын калбартып, боттарының ат-алдарын бижыглаан, политиктиг амыдыралга оларның деңзигүүрү өскен.

Эң улуг капиталистиг алды күрүнениң үжүнде — Францияда, Италияда болгаш Японияда — бөгүн массалыг компартиялар ажылдап турар, соңгулдаларга олар дээш ниитизи-биле 20 миллион ажыг соңгукчулар бадылап турар. Италияның Компартиязы сөөлгү соңгулдаларның түңнелинде ам күрүнениң амыдыралында чаңгыс-даа улуг айтырыгны чогум утказы-биле алырга ооң киржилгези чокта шиитпирлеп болбас ындыг туруштарны чаалап алган. Францияда коммунистерниң социалистер-биле болгаш чоон үзелдиг өске-даа күштер-биле эвилели чурттуң политиктиг амыдыралында ниитиге хүлээп көрдүнген деңзигүүрлүг фактор болу берген. Португалияның коммунистери үр онон чылдарда фашистиг террорнуң соонда чүгле политиктиг аренаже ажыы-биле үнген эвес, харын чуртта эң идепкейлиг болгаш салдарлыг партияларның бирээзи болу берген. Испанияның Компартиязы база чажыт байдалдан үнүп, ооң ат-алдары өзүп турар. Индияның, Финляндияның, Данияның, Латин Американың чамдык чурттарының компартиялары боттарының чурттарында дыка улуг политиктиг деңзигүүрлүг болуп турар.

Мынчангаш, социализмниң болгаш национал хосталга күштериниң туруштарының делегейде бежыгып турарының байдалдарында коммунистиг шимчээшкин шылгараңгай чедиишкиннерни чедип ап турар. Бистер аңаа сагыш-сеткилдиң ханызындан байыр чедирип турарывыс билдингир. **(Адыш часкаашкыны).**

Ынчаарга ону империалистер бир янзы көрүп турар. Барыын Европада компартияларның салдарының күштелгени оларның дүвүрээзинин хайныктырган. АКШ-тың болгаш ГФР-ниң удуртукчулары соңгулдаларга компартияның чедиишкинниг болганынга холбаштыр Италияның адрезинге каржы ыйыылышкынны болгаш кыжаныышкыннарны кылгап, ол чорук хөй-хөй чурттарга, ооң иштинде итали буржуаз политиктерниң аразынга безин килеңнээшкинни хайныктырган. ССРЭ-де бистер база ол дугайты боттарывыстың бодал-оналдаывысты чажырбаанывыс билдингир болгай. Бо чайын **Европаның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының Берлин конференциязын** эрттиргени сөөлгү үениң дыка чугула болуушкуну болган. Ону белеткээринге эвээш эвес үе негеттинген. Чамдык чугула айтырыгларның талазы-биле 29 партияларның санал-оналдарын дүүштүрүп көөрү болгаш түңнел документиниң телезилелин хүлээп алырын дугуржуп алыры чугула турган.

Ынчалзажок шыдамыкгай шудургу ажыл болунуң түңнелин берген. Конференция Европаның коммунистериниң эп-сеткил каттыштырылгазының болгаш бот-боттарының акы-дунмалышкы ажыл-чорудулгазының ёзузунга, ол дипке тайбыңны, айыыл чок чорукту, кады ажылдажылганы бжыглааларының дугайында, социал депшилгениң дугайында оларның сагыш салыышкынының байдалынга эрткен.

Конференцияга Европаның бүгү компартиялары (Албанияныындан өске) киришкен, ынчаарга түңнел документини чаңгыс эп-сеткилдиг хүлээп алган.

Берлинге болган конференцияның киржикчилериниң чугааларынга тайбың болгаш социализм дээш идепкейлиг демиселдиң ёзузу сиңникген. Аңаа хүлээп алган документ — ол дээрге Европага тайбың, айыыл чок чорук база чавырлылышкын дээш улам ынайгы демиселдиң тодаргай программазы-дыр. Бистиң өөнүктеривистиң-даа база аңгы талазы-биле удурланыкчыларывыстың-даа үнелээнин ёзугаар алырга, ниитизи-биле Берлин конференциязы Европаның амыдыралынга коммунистерниң идепкейлиг ролюнуң чаа бадыткалы болган, ынчангаш бистер бо улуг херекке СЭКП бодунуң салыышкынын киирип шыдаанын сеткил ханышкынныг-биле демдеглеп турар бис. **(Адыш часкаашкыны).**

Делегей байдалының дугайында силерге чугаалаксаан чүвем ол-дур, эштер. СЭКП-ниң XXV съездизиниң ол талазы-биле шиитпирлерин боттандырар дээш ТК-ның Политбюрозу могаг чок ажылды чорудуп турары илдең-дир. Совет улустуң тайбың база аас-кежии дээш бүгү кижи төрелгетенниң тайбыңы болгаш депшилгези дээш, ол ажылды бистер моон соңгаар-даа бүгү-ле энергия, күжүвүс-биле үргүлчүлээр бис. **(Үргүлчүледиг адыш часкаашкыны).**

Эштер, бодумнуң чугаамны доозарымда, СЭКП-ниң XXV съездизиниң салган сорулгаларын боттандырарынга партийжи-организастыг болгаш идей-политиктиг бүгү ажыл идигни бээр ужурлуг дээрзин онзалап демдеглексеп тур мен.

Кандыг-даа албан дужаалды эдилеп, ону күүседип, кайда-даа ажылдап турар болза, коммунист бүрүзү бодунуң мөзү-будужунуң болгаш сагылга-чурумунуң, ажыл-херекке чогаадыкчы байдалдыг көөрүнүң үлегер-чижээн, улуг-даа, биче-даа сорулгаларны шиитпирлээрин күрүне ёзузу-биле көөрүнүң үлегер-чижээн көргүзерин моон соңгаар-даа чедип алыры эргежок чугула.

Коммунистерниң чер-черде партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының, ажылчы чоннарның калбак массаларының чогаадыкчы идепкейин бүгү талалыг калбартырынче угланган партияның шугуму — шын шугум болур. Ол шугумнуң берип турар чаагай үре-түңнелдерин бис боттуу-биле медереп билип турар бис.

План, социалистиг күрүнениң ажылчыннарга оналдазы, ышкаш аажок улуг мобилизакчы ужур-дузалыг дээрзин В. И. Ленин онзалап демдеглеп чораан. Бистиң чугаалажып турар документивис ажылчыннарның, колхозчуларның болгаш бистиң интеллигенциявыстың үндезин эрге-ажыктарынга дүгжүп турар.

Күш-ажылчы коллектив бүрүзү, ажылчы чон бүрүзү чедип алыр, шиитпирлээр ужурлуг сорулгаларны тодаргай таныышкаш, перспективаларны билген турар кылдыр ажыл-херекти ынчаар кылыр херек.

Онгу беш чыл бистиң партиявыстың болгаш улустуң мурнунга аажок улуг, бүгүдеге хаара тудуп турар солун ажылдарны ажыдып турар. Ажыл канчаар-даа аажок харысалгалыг. Бистиң кайы хире ажылдаанывыстан, айтынган планы кайы хире күүсеткенивистен бистиң Төрээн чуртувустуң күчүзү, ат-алдары болгаш чечектелиишкини, өг-бүле бүрүзүнүң чогумчалыг болгаш совет кижи бүрүзүнүң чаагай байдалы база аас-кежии оон хамааржыр апаар. **(Адыш часкаашкыны).**

Ленинниң партиязынга удурткан бистиң улузувус төөгүнүң аңаа хүлээндиргени бедик харысалганы бо удаада база күүседир дээрзинге чигзиниг турбас. **(Үргүлчүледиг адыш часкаашкыны).**

СЭКП-ниң XXV съездизиниң көдүрүп үндүрген сорулгалары, партияның айтыышкыннары амыдыралга боттанган турар!

(Дыңмыттыг, үргүлчүледиг адыш часкаашкыны. Пленум кежигүннери туруп келгеш, эш Л. И. Брежневке байыр чедирип турган).

ТЮРКОЛОГТАРНЫҢ БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

60 харлаан шагаазы келир чылын болур улуг Төрээн чуртувустуң социалистиг төөгүзүнүң баштайгы чылдарындан эгелээш-ле Коммунистиг партия, Совет чазак В. И. Ленинниң башталгазы-биле база ооң ооредиин, чагыын ёзугаар ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң өндүр улуг сорулгаларын боттандырары-биле кады национал дылдарны хөгжүдеринче кичээнгейни салып келген. Дөртен ажыг дылга бижикти чогаадып кылганы, орус бижиктиң реформазын кылганы, бижик билбес чорукту узуткаар дээш чорудуп хемчеглер ону бадыткап турар. В. И. Ленин дылдарның деңэргелиг, хостуг хөгжүүрүн айтыышкаан, оларның аразында улуг орус дылдың ужур-дузазын онзалап айтып чораан.

1926 чылдың февраль-март айларда Баку хоорайга Бүгү-Эвилелдиң тюркология съездизи боол эрткен. Съездиге ол үеде дыка улуг ужур-дузалыг турган дыл тургузуушкунунуң айтырыгларын көрген. Ол дээрге национал бижиктерни пептередири, литературлуг дылдарның үндезиин диалектилерин тодарадыры болгаш литературлуг дылдарны тургузары, түрк дылдарны эртем ёзу-биле шинчилээри, эрткен үениң багай салгалы — бижик билбес чорукту узуткаары, ооң-биле кады чоннуң идей-политиктиг, культурлуг деңнелин көдүрери чергелиг айтырыглар турган. Съездиниң резолюцияларында тюркологияның сорулгаларын тодараткан.

Ооң соонда түрк улустарның дылдарын, литератураларын болгаш төөгүзүн шинчилээрииниң херээнге улуг чедиишкиннер чедип алдынган. Амгы үеде совет тюркология теория-биле, практика-даа талазы-биле делегейде мурнуку турушту бүзүреддиг ээлеп турар. Ындыг болбас арга чок, чүге дээрге чуртта түрк дылдыг улустар саны-биле славян дылдыг улустарның соонда ийиги черде туруп турар. 1970 чылдың чизезин ёзугаар түрк дылдыг улус 32,4 млн. кижи турган.

Бо чылдың сентябрь 27—29 хүннеринде Алма-Ата хоорайга Бүгү-Эвилелдиң тюркология конференциязы боол эрткен. Ону ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязының литература болгаш дыл салбыры, ол салбырның чанында Тюркологтарның совет комитеди, Казах ССР-ниң Эртемнер Академиязы организастаан. Конференцияга түрк дыл эртеминиң литература эртеминиң, фольклористиканың, төөгүнүң, археологияның болгаш этнографияның айтырыгларын шинчилээн илеткелдер болган.

Бүгү-эвилелдиң тюркология конференциязын Улуг Октябрьның 60 чылынга тураскааткан болгаш, баштайгы тюркология съездизиниң 50 чыл болганынга таварыштыр эрттирген. Аңаа түрк дылдыг республикалардан болгаш областардан, Москвадан, Ленинградтан, Новосибирскиден болгаш өске-даа черлерден тюркологтар келгилээн. Оларның аразында Тюркологтарның совет комитединиң даргазы академик А. Н. Кононов, академиктер С. К. Кенесбаев, М. Ш. Ширалиев, сураглыг дылчылар Б. А. Серебренников, Н. А. Баскаков, Е. И. Убрятова, Э. Р. Тенишев, төөгүчүлер Ю. В. Бромлей, А. Н. Нусупбеков, литератор Г. И. Ломидзе болгаш өске-даа улуг эртемденнер бар. Конференцияга даштыкы чурттардан база тюркологтар келген.

Конференцияның ажылынга Казах ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазының оралакчызы Ш. Ж. Жанибеков, Казахстанның компартиязының ТК-зының эртем болгаш өөредилге черлериниң килдизиниң эргелекчизи С. О. Джандосов база киришкен.

Конференция ниити баштайгы болгаш сөөлгү пленарлыг хуралдардан аңгыда, үш кол секциялыг ажылдап эрткен: 1) Совет тюркология болгаш ССРЭ-де түрк дылдарның хөгжүдези; 2) Түрк дылдыг литераторлар — төөгүзү болгаш амгы үеде литературлуг болуушкуну; 3) ССРЭ-ниң түрк улустарының этниктиг болгаш төөгү-культурлуг харылзаалары. Секция бүрүзү иштики секцияларга база үзүлген. Үш хонук уламчылап келген хуралдарга 320 илеткели дыңнаан.

Баштайгы ниити пленарлыг хуралга мындыг илеткелдер болган: Амгы үеде ССРЭ-де түрк дылдар дугайында эртем (академик А. Н. Кононов); Совет үеде ССРЭ-де түрк дылдарның хөгжүлдези (коллективтиг илеткел, академик С. К. Кенесбаев помчаан); Хөй националдыг совет литератураның эстетиктиг байышкынының оруктары (ССРЭ-ниң ЭА-ның корр.-кежигүнү Г. И. Ломидзе); Совет үеде ССРЭ-ниң түрк улустарының төөгүзүнүң проблемаларын шинчилеп турары (академик А. Н. Нусупбеков).

Сөөлгү ниити пленарлыг хуралга конференция чедиишкиннииг доозулган деп санаан болгаш түңнел сөстер кылган, рекомендациялар хүлээп алган.

Тывадан ол конференцияга чеди кижи чораан. Олар тус-тус секцияларның ажылынга киржип, илеткелдерин кылган. Тыва ДЛТЭШИ-ниң эртем ажылдакчылары З. Б. Чадамба «Оорзактан тывылган эрги түрк бижиктиг көжээ дугайында», М. Х. Маңнай-оол «Тываның чурттакчы чонунуң түркчүп эгелээниниң дугайында», З. Б. Самдан «Фольклорнуң тыва литературага хүлээлгелери», А. К. Калзан «Тыва литературага роман жанрының тывылганы», Б. И. Татаринцев «Сөстүң хөй утказының дугайында айтырыгга» деп илеткелдерни, Кызылдың пединститудунуң башкылары Д. С. Куулар «Тыва фольклорнуң өске улустарның аас-поэзия чогаалдары-биле холбаалары», Ш. Ч. Сат «Тыва литературлуг дылдың стильдериниң тывылганы» деп мындыг-мындыг илеткелдерни кылганнар.

Секция бүрүзүнге-ле чаа, солун чүүлдерни дыңнап болур турган. Чижээлээрге, «Фонетика, бижик болгаш стилистика» деп секцияга узбек дылда орус дылдан үлегерлеп алган сөстерни адааларының онзагайлары, түрк дылдарда «р» деп үннүң туружун тодарадканы, электриктиг санаалга машиналарының дузазы-биле түрк дылдарны шинчилээниниң түңнелдерин чугаалааны солун. Ол секцияның киржикчилери экспериментал дыг шинчилелдерни күштелдиреринин, түрк дылдарның алфавиттерин сайзырадырының дугайын, чугаа культуразының талазы-биле консультация чорудар болуктерни организастаарын чугула деп санап турган.

Сөөлгү түңнел пленарлыг хуралга секциялар удуртукчулары отчёттар кылган, академик А. Н. Кононов түңнел сөс чугаалаан.

Бүгү-Эвилелдиң тюркология конференциязы СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр амгы совет тюркологияның лингвистиказа, литература болгаш төөгү эртемнеринге моон соңгаар улам бурунгаар хөгжүдериниң талазы-биле рекомендациялар хүлээп алган.

Конференция боол турган Казах ССР-ниң Эртемнер Академиязының бажыңынга совет тюркологияның чедиишкиннерин көргүзүп турар түрк дылдар, литературалар дугайында ажылдарның төөгү эртемнериниң ажылдарының делгелгези ажылдап турган. Оларның аразында тыва авторларның ажылдарын база делгээн.

Конференцияның киржикчилери Алма-Атаның болгаш оон чоок-кавызының төөгүлүг, көрүштүг черлери-биле таныышкан, театрларынга база чораан.

Ш. САТ,
конференцияның киржикчизи.

Тываның делгемнеринде.
А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фото зу.

СОНУУРГАКТАРГА БУЛУҢ

Тывынгыр чорук

Россияның социал-демократтыг ажылчын партиязының (РСДРП) Москва комитединиң удуртукчулары 1906 чылда революсчу П. К. Штернбергке шериг-техниктиг бюрога хамаарыштыр харысалгалыг айыылдыг даалганы берген. Москваның барып болгу дег бажыңнарының топографтыг картазын кылгаш, бир эвес чепсектиг тура халыышкын болур болза улуг рольдуг харылзаа шугумнарын болгаш объектилерни айтырын анаа айтырын дааскан.

1905 чылдың революциязының соонда дүшкүүрлүг үеде ону кылыры берге турган. Ынчалза-даа профессор тывынгыр арганы бодап алган. Университеттиң эртем чөвүлелиниң хуралынга каргыс офицер олуржуп турда, профессор Москвага аномалия деңнелгелерин теодолиттиг чурук тырттырарын ажыглап турган, чорударын саналдаан. Ону офицер деткээш, П. К. Штернбергтиң ажыдышкынынга полиция дузазын чедирерин аазаан.

Удаваанда профессор революсчу студентилер болгаш ажылчыннардан бөлүк тургускаш, ажылдап эгелээн. Хоорай чагырыкчылары үстүнден дужаал алганы-биле «чурук тырттырыкчыларының» ажылынга дузалажып турганнар.

Москваның Революция музейиниң архивинде өрта хамааржыр документилерни кадагалап турар.

В. РЫЧКОВ.

Бичези чүс харлыг

Брест хоорайның чурттакчызы Самсон Виконтьевич Хруцкий чүс харлаан. Орус-япон дайынының үезинде ол «Орёл» деп броненосецке албан хаап, Цусима тулчуушкунунга киржип, бирги, ийиги делегей дайыннарын эрткен. 1942 чылда өг-бүлези-биле кады ол партизаннап чорупкан. Самсон Виконтьевичиниң ийи оглу — Антон биле Евгенийни фашистер өлүрүп каан.

Хруцкийлерниң ада-өгбелери шуптузу улуг назылыг. Өг-бүлениң төөгүзүн ёзугаар алырга, Самсон Виконтьевичиниң ачазының адазының адазы 140 харлаан, адазының адазы — 133, а адазы 112 харлаан. Хруцкийниң эң улуг акызы 105 харлыг турда фашистер өлүрген. Ортумак акызы Шипка тулчуушкунунуң киржикчизи Константин 114 чыл чурттаан. А Самсон Викентьевич — Хруцкийлерниң эң-не хеймери.

Н. МАБУКОВСКИЙ.

Үнелиг тывыштар

Чуд хөлдүң эриктеринде чурттакчы чоннуг черлерге ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының орус литература институдунуң экспедициязы чорааш, барган. Ол черниң чурттакчыларындан хөй санныг шаандакы номнарны, оон иштинде XVIII—XIX чүс чылдарның Брюков бижилгелиг номнарны тывкан. XVI чүс чылдың эге өөредилге азбуказы болгаш ай аттары сөстер эң-не үнелиг болган.

Ополчецк болгаш Красногородск районнарынче Псков облазының төөгүнүң болгаш архитектураның музей-заповедниктиниң ажылдакчылары кылган. Олар база эрте-бурунгу орус чогаалдарны хөйнү чыгганнар. Бо чогаалдарны Ленинградка удавас ажыттынар делгелгеге салыр.

А. ИВАНОВ,
(СЭТА).
Псков.

КОРДАКЧЫЛАР — ПЕТРОСЯН БИЛЕ ПОРТИШ

Тигран Петросян биле Лайош Портиш — шыдыраа талазы-биле делегейниң бирги чери дээш кордакчылар маргылдаазының киржикчилери. Олар делегей чемпионунуң адын эдилээриниң демиселин үргүлчүлээр эргени Вареса деп итали хоорайга доозулган матч-маргылдаага баштайгы ийи черни ээлээш чедип алганнар. Аңаа олардан аңгыда, Михаил Таль база киришкен.

Үш кижиниң аразында маргылдаа 4 эргилдениң иштинде болуп эрткен. Петросян 4,5 санныг (түңнел ужуражыышкында Портиш-биле хайымнашкан) маргылдааны доосткан. Портиштиң саны — 4, Тальдың — 3,5 болган. Петросян чаңгыс салыгны (Портишти) удуп ап, арткан чедизин хайым ойнаан. Портиш база бир оюнну (Тальды) удуп алган. Ол чаңгыс аштырыышкынга таварышкаш, алды салыгны хайымнашкан. Таль бир катап уттургаш, 7 салыгны хайымнаан.

(СЭТА).

Телевидение

ОКТЯБРЬ 27-ДЕ

МОСКВАДАН

9.15—«Эртем. Техника. Депшилге».
9.45—«Документалдыг экран». Шүлүкчү Р. Рождественский эрттирер.
11.00—«Чаңгызы шуптузу, шуптузу чаңгызы дээш». Ленинградтан дамчыдылга.
11.45—Уругларга фильм. «Чедиден он ийиге чедир». Урал-чечен фильм.
13.00—Медээлер.
13.10—13.20—Чапсар.
13.20—«Терентий Семенович Мальцев».
14.05—В. Чичков—«Чөрүү оолдарымны-даа». Хөй сериялыг урал-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүлгези. 1-ги сериязы.
15.10—Хоккейге ССРЭ-ниң чемпионады. «Спартак»—«Динамо» (Рига). 3-кү кезээ. В. И. Ленин аттыг Төп стадионнуң Спорт ордузундан дамчыдылга.
15.45—«Эртемденге сөс». ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Уралда эртем төвүнүң химия институдунуң директору химия эртемнериниң доктору Г. А. Швейкинниң чугаазы.
16.15—«Ливанның дүвүрээзиннери болгаш идегелдери» деп документалдыг телефильмниң баштайгы көргүзүлгези.
16.30—«Улустуң урал чогаадылгазы».
17.00—«Үе». Информастыг дыңнадыг.

КЫЗЫЛДАН

17.30—«Комсомол, сээң орденнериң». Документалдыг телефильм. 1-ги, 2-ги сериялары.
18.35—Телемедээлер.
18.50—«Дирижерлар». Телефильм.
19.15—«Черге кижи чурттаар». Дамчыдылга.
19.55—Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

20.15—Телемедээлер.
20.25—«Балет дугайында». «Анна Павлованың урал чүүлү».
21.25 — «Москвачыларның ажылчын мзавылалы».
21.55—В. Чичков—«Чөрүү оолдарымны-даа». Хөй сериялыг урал-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүлгези. 1-ги сериязы.
23.00—23.30—«Үе». Информастыг программа.

Агаар

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр. Барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы дагдыг черлерге 10—15, өске арткан-нарынга 5—10 градус соок болур.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы 8—10 градус соок болур.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ

КИНО

ОКТЯБРЬ 27-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Эргим Робинзонум» 9.35, 11.20, 13.05, «Бобби» (2 сериялыг) 14.50, 17.40 шактарда, «Докерлер» 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кургаг черге шуурган» 9.55, 11.30, 17.10, «Чаа келген кижи» 15.00, «Кара чаңгыс» 13.05, 18.45, 20.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Авыралдыг ие» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Тулчуушкунче чүгле кыргаңнар кирип турар» 15.00, 18.40, «Чайлаш чок болган эжештер» 16.50, 20.30 шактарда.

Редакцияның адрези: ИНДЕКС 667000

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75, пропаганда килдизиниң 2-31-75, харысалгалыг секретарының 2-23-54, партийжи амыдырал килдизиниң 2-37-13, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47 үлетпүр килдизиниң 2-22-64 чагаа килдизиниң 2-41-27 информация база совет тургузуг килдистериниң 2-20-60, корректорларының 2-27-41, бухгалтерия тып 2-12-45, секретарьят тып 2-23-35, солун келбейн баргаңда 2-32-75 телефонче долгаар.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тираж 16332. ЧАГЫГ № 1783.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 1). ТС—01426.